

Tijdschrift

September 2004

Inhoud

Eeuwigdurende klokken
Deel II

Website over het Nederlandse
uurwerk on-line

Stukjes uit "Sint Eloy"

Mythen over luid- en
slagklokken

Handel en wandel

Expositie "Met Franse Slag"
een klinkend succes!

Zilveren Museumpenning voor
bijzondere Ambassadeurs

De Gouden Eeuw van
het Slingeruurwerk in Paleis
"Het Loo"

Sotheby's veilt stukken Time
Museum

Federatie op internet

Informatie over de opzet van de Federatie Klokkenvrienden en de verenigingen die tezamen de federatie vormen, is te vinden op:
www.Fed-Klokkenvrienden.org

Auteursrecht

Het is niet toegestaan artikelen of gedeelten daarvan of afbeeldingen uit TIJDSchrift over te nemen of te vermenigvuldigen zonder toestemming van de redactie.

Redactieadres "TIJDSchrift"

Mevrouw F.M.C. Plessen-Haagen
Van der Lekstraat 45
3341 GV Hendrik Ido Ambacht

Verantwoording

De Redactie van TIJDSchrift spant zich in om ingezonden kopij op inhoudelijke - waaronder technische en historische - juistheid te (laten) toetsen.

De auteur blijft echter verantwoordelijk voor de inhoud van zijn of haar bijdrage of artikel. Derhalve valt de inhoud van artikelen met naamsvermelding van de auteur, buiten de verantwoordelijkheid van de Redactie.

Nieuwe beheerder website

Na vanaf het begin de website van de federatie beheerd en van inhoud voorzien te hebben, heeft de heer Jürgen Ermert de wens te kennen gegeven zijn werkzaamheden op dit gebied te willen beëindigen. De Federatie is de heer Ermert bijzonder veel dank verschuldigd voor het vele werk dat hij geheel belangeloos heeft verricht.

Het bestuur van de Federatie prijst zich gelukkig een goede opvolger als beheerder te hebben gevonden in de persoon van de heer Hans van den Ende junior.

E.H. Glasius
voorzitter

Bij de voorplaat:

De Tompion tafelklok, topstuk op de tentoonstelling 'Opwindende Klokken' in Paleis Het Loo (zie pag.24)
(foto Paleis Het Loo)

Federatie Klokkenvrienden

De Federatie Klokkenvrienden

is een samenwerkingsverband van:

- Vereniging van Vrienden van het Klokkemuseum Schoonhoven
- Vereniging Vrienden Museum van het Nederlandse Uurwerk
- Dutch Section of the Antiquarian Horological Society
- Sectie Uurwerkerstellers van de Nederlandse Juweliers en Uurwerkenbranche

Bestuur:	namens:
E.H. Glasius, voorzitter	Schoonhoven
A.C.M. Bom-Dijkman, secretaris	MNU
F. van Gurp, penningmeester	NJU
P. Toek	MNU
Ir. K. Roscam Abbing	AHS
W. van Vliet, coördinator evenementen	Schoonhoven
Secretariaat:	't Kieftenland 44 1906 WG Limmen
Betalingen:	Postbank nr. 7234958 t.n.v. penningmeester Klokkenvrienden, Rotterdam
Website:	www.Fed-Klokkenvrienden.org

Vereniging van vrienden van het Klokkemuseum Schoonhoven

Secretariaat:	M.G.H.A. de Graaff O. van Götschlaan 7 2082 HV Santpoort Zuid 023 - 5383401 e-mail: graafwerk_quicknet.nl
Betalingen:	Postbank nr. 2820594 t.n.v. Vereniging Vrienden

Vereniging Vrienden Museum van het Nederlandse Uurwerk

Secretariaat:	A. Pistor Schout 7, 1625 BM, Hoorn 0229 - 232 459
Betalingen:	Postbank nr. 3767920 t.n.v. Vereniging Vrienden MNU

Dutch Section Antiquarian Horological Society

Secretariaat:	ir. K. Roscam Abbing Anna van Burenlaan 3 2012 SL Haarlem 023 - 5292501 e-mail: k.roscamabbing hccnet.nl
---------------	---

Sectie Uurwerkerstellers Nederlandse Juweliers- en Uurwerkenbranche

Secretariaat:	Koningin Julianalaan 345 2273 JJ Voorburg 070 - 3866248
---------------	---

Samenstelling TIJDSchrift

Redactie:	E. H. Glasius ir. L.C.F. Plessen mevr. F.M.C. Plessen-Haagen
Verzorging kopij:	ir. L. A. A. Romeyn
Advertenties:	tel. 0341-254265
Druk:	Drukkerij WC den Ouden bv
Vormgeving:	DG Design BV/BNO

Advertentietarieven (excl. BTW)

Bij eenmalige plaatsing:
1/1 pagina, € 150 - 1/2 pagina € 100
Voor vier plaatsingen:
1/1 pagina € 175 - 1/2 pagina € 125
achterpagina € 500

Kleine annonces
(vraag en aanbod): € 12,50
te voldoen door toezending girobetaalkaart met tekst

De sluitingsdatum van het
volgende nummer is: 8 november 2004
De verschijningsdatum is: 23 december 2004

Eeuwigdurende klokken deel II

door: mr. L.C. van der Plas

6. De Atmos klok

6.1. Het begin: Atmos o

Jean-Léon Reutter werd in 1899 geboren in Neuchâtel. Hij studeerde werktuigbouwkunde en electrotechniek in Zürich en Parijs. Al op zijn veertiende jaar koesterde hij het ideaal een eeuwigdurende klok te bouwen en experimenteerde hij met de uitzetting van vloeistoffen en gassen. Op 11 september 1927 werd zijn eerste klok in werking gesteld, die tegenwoordig wel Atmos o wordt genoemd, afb. 11 [2, fig. 9]. Hij werkte toen bij de Compagnie Générale de Radiologie, afgekort CGR, (Ets. Gaiffe-Gallot et Pilon) in Courbevoie, een voorstad van Parijs. De vennoot Pilon stelde belang in het werk van Reutter, die toen al bezig was met een volgend model, de Atmos I. In 1929 werd Reutter hoofd van de nieuwe afdeling uurwerken.

Van de Atmos o zijn maar twee exemplaren gebouwd, waarvan één zich bevindt in het uurwerkmuseum in Genève en het andere in de bedrijfsverzameling van Jaeger-LeCoultre in Le Sentier in Zwitserland. Het ontwerp is gebaseerd op het octrooi van C. Paganini uit 1894, dat voortbouwde op het systeem van Von Lössl. Op afb. 11 zijn de Vidie-dozen te zien. Het zijn er twee achter elkaar, in serie geschakeld. Zij staan via een buis in verbinding met de buitenlucht. Het uurwerk staat onder een stolp met een inhoud van 10 liter. Deze stolp is permanent luchtdicht op de voet bevestigd. Veranderingen van temperatuur en luchtdruk doen de Vidie-dozen bewegen. Om al te grote vervorming van de dozen onder extreme omstandigheden te voorkomen is in de buis een ontluchtingsklep aangebracht, die onder die omstandigheden opengaat en een verbinding tussen de lucht onder de stolp en de buitenlucht tot stand brengt. Via een hefboom en twee tandheugels aan het eind van flexibele armen wordt de veer opgewonden. Als het maximale koppel is bereikt, buigen de twee armen en wordt de veer niet verder opgewonden.

De veer is een belangrijk onderdeel van de klok. Hij moet een gangreserve van verscheidene weken kunnen opslaan, een vlakke opwindkromme hebben en een rendement van tenminste 95%. Reutter zocht de oplossing in een lange schroefveer die in een koker is gevat. Deze koker is op de afb. 11 te zien in het midden

Afb. 11.
Atmos o [2, fig. 9]

voor de torsieslinger. In een bepaald gebied van de opwinding raken de delen van de veer noch elkaar noch de wand. Aldus worden wrijvingsverliezen voorkomen. Hij kon deze oplossing kiezen omdat hij in de hoogte voldoende ruimte had onder de grote stolp. Bij latere modellen is dit systeem verlaten.

Als gangregelaar koos Reutter een torsieslinger, omdat die bijzonder weinig energie vergt. In het artikel waarin de Atmos o wordt gepresenteerd [5] schrijft Reverchon, dat, om een normale klok 24 uur aan de gang te houden, ten minste 50 à 100 gram-meter nodig is, terwijl dat voor de klok van Reutter 10 à 15 gram-centimeter is. Een verandering van 10 in temperatuur of van 3 mm. kwik in de barometerstand, levert voldoende energie op om de klok 36 uur te laten lopen. De torsieslinger komt tegenwoordig het meeste voor in goedkope Duitse jaarklokjes, maar het is een Amerikaanse uitvinding, van Aaron Dodd Crane. Zijn eerste octrooi voor een dergelijke slinger dateert van 10 Februari 1841 [6, blz. 10].

Ondanks deze resultaten is het bij de prototypes gebleven. Dat had een aantal oorzaken. Het is en blijft een grote klok en schaalverkleining zit er niet in. Een klok met een zo grote, vast bevestigde stolp is moeilijk te vervoeren. Bovendien is de afdichting een probleem, niet alleen bij de bevestiging van de stolp op de

voet. Er moet namelijk het een en ander aan een klok kunnen worden bijgesteld, maar het uurwerk is onbereikbaar. In de voet zijn drie draaiknoppen bevestigd. De linkse dient voor het bijregelen van de gang, de middelste voor het verstellen van de wijzers en de rechtse voor het blokkeren van de slinger. Daarvoor zijn ingewikkelde overbrengings-mechanismen nodig, maar bovendien moeten de assen van de knoppen door luchtdichte pakkingen lopen. Kortom, fabricageproblemen en storingsbronnen te over.

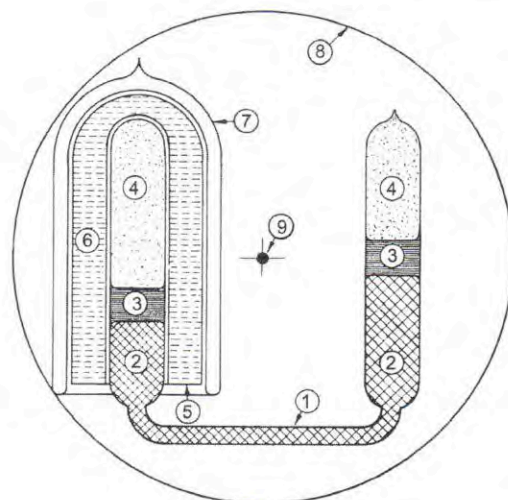
In de literatuur bestaat nogal eens misverstand over de Atmos. Zowel Lloyd [4, blz. 141 en afb. 166a] als Shenton [7, blz. 275, fig. 296] geeft een foto van Atmos 0 met de mededeling of tenminste de suggestie, dat dit een productie-model is, dus Atmos I.

6.2. Atmos I

Bij het ontwerp van deze klok, die van 1930 tot 1938 op de markt is geweest, greep Reutter terug op een Frans octrooi uit 1909 van Pierre A.J.M. Bouvier, dat nooit tot praktische toepassing heeft geleid. Afb. 12 [4, blz. 141] geeft een schema van de warmtemotor van de klok. De glazen U buis (1) bevat een hoeveelheid kwik (2) met aan weerszijden een hoeveelheid vloeibare ammoniak (3) en verzadigde ammoniakdamp (4). Om het linkerbeen van de U is een isolatiemantel (5) aangebracht van een stof (6) met een hoge soortelijke warmte. Het hele been zit in een Dewarvat (7). De buis is gemonteerd in de doos (8) die kan draaien om zijn middelpunt (9). Bij verandering van temperatuur zal de dampspanning in het linkerbeen door de isolatie minder snel veranderen dan in het rechterbeen. Daardoor stroomt kwik van het ene been naar het andere. Het evenwicht van het geheel wordt verstoord en de doos gaat draaien tot het zwaartepunt weer onder het draaipunt ligt. Door deze beweging wordt bij dalende temperatuur met een palwerk de veer van de klok

Afb. 12. Schema van de warmtemotor van Atmos I. [naar 4, fig. 36]

1. Glazen thermometerbuis
2. Kwikkolom
3. Vloeibare ammoniak
4. Verzadigde ammoniakdamp
5. Isolatiemantel
6. Stof met hoge soortelijke warmte
7. Dewarvat
8. Doos
9. Draaipunt

opgewonden, bij stijgende temperatuur gebeurt er niets. De pal is gemonteerd op een U-vormige bladveer, die buigt als het maximale koppel van de drijfveer is bereikt, zodat deze niet verder wordt opgewonden.

Ook voor deze klok, zoals trouwens voor alle latere modellen, gebruikte Reutter een torsieslinger met een frequentie van 1 minuut. Een torsieslinger is in feite een balansrad met een extreem lage frequentie en een torsieveer in plaats van een spiraalveer. Deze torsieveer is een onderwerp van voortdurende zorg. Om te voldoen aan de eisen van een lage frequentie, grote precisie en gering energiegebruik moet de veer, in het geval van de Atmos gemaakt van elinvar, tot dicht bij zijn elasticiteitsgrens worden belast. Het is dan ook een metallurgisch hoogstandje, maar ook een van de meest kwetsbare onderdelen van de klok. Een Atmosklok mag nooit, ook niet om hem bij het stof afnemen even opzij te zetten, worden verplaatst zonder de slinger te blokkeren.

Het uurwerk is met de grootst mogelijke zorg gemaakt in verband met de geringe krachten waarmee moet worden gewerkt. Aanvankelijk had CGR de fabricage uitbesteed aan een Frans bedrijf, maar dat kon niet de vereiste kwaliteit leveren. Daarom werd een nieuw uurwerk ontworpen door Le Coultre et Cie in Le Sentier in Zwitserland, dat na een jaar studie in 1933 in productie kwam. Dat basisontwerp wordt nog steeds gebruikt, zij het met detailveranderingen en -verbeteringen die in de loop van de tijd zijn aangebracht.

Dat alle tappen in stenen zijn gelagerd, spreekt welhaast vanzelf. Als krachtbron werd het klassieke model spiraalveer gebruikt, maar dan in een heel geraffineerde vorm in verband met de eis van een constant koppel en een hoog rendement. Dat alles moest worden bereikt zonder energie vretende kunstgrepen als een snek of een remontoire. Het aan de veer gekoppelde grondrad maakt een omwenteling in 561,587 uur of iets meer dan 23 dagen. Dat betekent dat het uurwerk ten minste 6 maanden kan lopen zonder energietoevoer. Aan het grondrad is de klassieke tandwieltrain gekoppeld van tweede, derde en vierde rad en ankerrad. Het vierde rad maakt één omwenteling per uur en draagt dus de minuutwijzer. De uurwijzer wordt aangedreven door een rad op de as van het derde rad, hetgeen een apart wisselrad uitspaart.

Om de klok gelijk te kunnen zetten, is een slipkoppeling aangebracht op het vierde rad. De beweging van het anker wordt via een lange, uitgebalanceerde drijver overgebracht op de gaffel en de heffingssteen aan de bovenzijde van de torsieveer.

Atmos I is nooit een commercieel succes geworden. Daarvoor waren technische en economische redenen. Het vullen van de U buis is een

delicaat werkje. De effectiviteit ervan hangt af van de kwaliteit van het vacuüm dat men erin weet te bereiken. Eerst wordt een vacuüm getrokken, dan worden achtereenvolgens de juiste hoeveelheden vloeibaar ammoniak, kwik en weer vloeibaar ammoniak in de buis gegoten, waarna deze wordt dichtgesmolten. De bedoeling is aan elke kant zoveel ammoniak te hebben, dat alles is verdampt als de temperatuur aan de bovengrens komt van het verwachte bereik. Mocht de temperatuur nog verder stijgen, dan neemt de dampspanning minder snel toe, hetgeen het risico van barsten beperkt. Dit vullen is een verre van eenvoudig precisiekarwei en als het gelukt is, heeft men een heel delicaat onderdeel gebouwd. Het risico van breuk tijdens het vervoer van fabriek tot klant was dan ook niet te verwaarlozen.

Een van de economische problemen was gelegen in het feit, dat men, om zo veel mogelijk klanten te trekken, een groot aantal modellen maakte. De catalogus van januari 1934 vermeldt er maar liefst 24, tot het model M8 in de vorm van een Louis XVI cartel toe! Van al deze modellen heeft alleen het klassieke reguleurmodel met enige varianten de tand des tijds weerstaan. Afb. 13 geeft het model PX1 weer in de versie met vernikkelde kast. Overigens moet U met dit model oppassen, want toen men in 1958 het vijftigjarig jubileum vierde van Atmos II, is het "Jubilé"-model uitgebracht, dat hetzelfde uiterlijk heeft, maar uitgerust is met het uurwerk van Atmos II met kaliber 550.

6.3. Intermezzo: de betrokken maatschappijen

Bij de ontwikkeling van de Atmos klok waren vier maatschappijen betrokken, CGR in Courbevoie, Ets. Ed. Jaeger SA, gevestigd in Levallois, ook een voorstad van Parijs, Le Coultre et Cie in Le Sentier in Zwitserland en Spécialités Horlogères SA, een verkoopmaatschappij waarin Le Coultre een aandeel had. Jaeger was een bedrijf dat zich voornamelijk bezighield met de fabricage van boordinstrumenten voor vliegtuigen en auto's. Eigenaar was Gustave Delage, commercieel directeur Edmond Audemars. Het bedrijf had een klokkenafdeling die horloges, klokken en juwelen maakte samen met Le Coultre en Pierre Cartier. Le Coultre hield zich met dezelfde activiteiten bezig en de directeur, David Le Coultre, was een persoonlijke vriend van Gustave Delage. Het is dan ook soms lastig de producten van de beide maatschappijen uit elkaar te houden.

In 1935 stapte CGR, een bedrijf waarvoor uurwerk-fabricage een nevenactiviteit was, uit de combinatie. Reutter kwam in dienst van Jaeger. Spécialités Horlogères, dat sinds 1936 Jaeger-Lecoultrre SA heette, bleef de verkoop doen. Met

deze reorganisatie waren de problemen nog niet opgelost. Men wilde de nieuwe klok, de Atmos II, op industriële wijze produceren en in 1936 op de markt brengen. Maar de uurwerken werden nog steeds in Le Sentier gebouwd en de kasten in Parijs. Bovendien besepte men onvoldoende, dat het in serie fabriceren van delicate uurwerken als die van de Atmos, iets heel anders was dan het maken van de, weliswaar ook kleine maar toch heel robuuste dashboard-klokken waaraan men was gewend. Uiteindelijk hoopte men eind 1938 de problemen te hebben opgelost en de ongeduldige wederverkopers tevreden te kunnen stellen, toen zich in 1939 een nieuw probleem voordeed. Om dat te begrijpen moeten wij eerst de constructie van Atmos II onder ogen zien.

6.4. Atmos II en volgende.

6.4.1. De type-aanduiding.

Doordat verscheidene bedrijven bij de fabricage van de Atmos klok zijn betrokken, is de nomenclatuur soms wat verwarrend. Aanvankelijk werd de hele klok met een Romeins cijfer aangeduid: Atmos I voor de klok met kwikthermometer en Atmos II voor het volgende model, gemaakt door Le Coultre et Cie. Er ontstonden allerlei varianten op het basisonwerp van het uurwerk en dus voerde men kalibernummers in voor de uurwerken. Deze nummers werden op de platine van het uurwerk gegraveerd. Zo is bijvoorbeeld een variant ontworpen waarbij het grondrad in 29,5 dagen rondloopt, zodat, zonder aparte tandraden, een aanduiding van de maanfasen kan worden opgenomen. De verkoopmaatschappij Jaeger-Le Coultre bleef echter de aanduiding met Romeinse cijfers voor de hele klok gebruiken. Doordat er steeds verschillende modellen werden gemaakt, ontstonden families van klokken, die een Romeins cijfer, een kaliberaanduiding en een catalogusnummer

Afb. 13. Atmos I model PX1 (collectie M.H. Schreurs)

hadden, soms met een aparte naam. De klok op afb. 14 bijvoorbeeld is een Atmos V, kaliber 526, model 5800, die is geproduceerd van 1955 tot 1985. De klok is ontworpen op verzoek van Le Coultre Watches Inc. in de VS. De bedoeling was de klok te gebruiken als geschenk voor topfunctionarissen in bedrijven. De afgebeelde klok zit nog in de oorspronkelijke geschenkdoos.

6.4.2. De Atmos II motor

Afb. 15, afkomstig uit de catalogus van Jaeger-Le Coultre van 1950, geeft een doorsnede van de huidige motor van de Atmos, afb. 16 is een opname van de motor van de Atmos V uit afb. 14. De onderzoeksafdeling houdt voortdurend de ontwikkeling van de techniek in de gaten, maar heeft geen beter alternatief voor dit ontwerp kunnen bedenken. Het hart van de motor is de balg (1) in afb. 15, deze is gevuld met ethylchloride C_2H_5Cl in vloeibare en dampvorm. Het vriespunt is $-141^{\circ}C$, het kookpunt $12,2^{\circ}C$. De balg wordt door de zware schroefveer (4), die tegen de achterste platine rust, dichtgedrukt. Bij een temperatuur van $12^{\circ}C$ is de dampspanning van ethylchloride ongeveer gelijk aan de atmosferische druk. De veer en de balg zijn dan met elkaar in evenwicht. Stijgt de temperatuur, dan wordt de veer door de balg samengedrukt totdat een temperatuur van $27^{\circ}C$ is bereikt. Als de temperatuur daalt, wordt de balg door de veer samengedrukt. De inzet in afb. 15 laat zien hoe dat in zijn werk gaat. Binnen deze veer bevindt zich een lichtere schroefveer (8 in afb. 15), die met zijn ene einde tegen de achterste platine rust. Aan het andere einde zit er een plaat aan die los tegen de bodem van de balg rust. De veer is zwakker dan de zware veer en ook zwakker dan de veer (6) van het uurwerk. Aan de plaat van de lichte

veer zit de opwindketting (3 in afb. 16, 5 in afb. 15), die over twee kettingwielen loopt en gespannen wordt gehouden door een lichte schroefveer, bij het model uit afb. 15 verticaal, bij dat uit afb. 16 horizontaal. Als de temperatuur stijgt, houdt de veer de ketting gespannen en gebeurt er verder niets. Daalt de temperatuur, dan trekt veer (8) de ketting terug, het palwerk aan het kettingwiel grijpt in en windt de veer (2 afb. 16) op. Is het maximale koppel bereikt, dan kan de veer de ketting niet verder trekken. De veer blijft dan staan en de plaat komt los van de bodem van de balg. Een daling van $1^{\circ}C$ geeft voldoende energie voor twee dagen. De veer van het uurwerk houdt, zonder opgewonden te worden, het uurwerk honderd dagen gaande.

De hierboven genoemde problemen hadden te maken met de motor. Toen Atmos II werd uitgebracht, was men nog niet in staat de balg uit een stuk te maken. Hij moest worden opgebouwd uit messing ringen van 0,13 mm dik. De balg was vastgemaakt aan de doos en het ethylchloride bevond zich tussen doos en balg. Dat betekende in totaal 3,4 meter soldeernaad in vaak moeilijke posities. De problemen bleven dan ook niet uit en de klachten over lekkende balgen hoopten zich op. Pas in 1946 lukte het een bedrijf in Luzern een geplooid buis van 0,1 mm dik roestvrij staal te maken en toen kon de balg uit drie delen worden gemaakt. Voordat die in serie kon worden geproduceerd, is nog een jaar verlopen. Hij vormde toen ook geen onderdeel meer van de doos. In afb. 15 is die nieuwe balg afgebeeld. Hij wordt nog steeds gebruikt.

6.4.3. De slinger

De slinger bestaat uit een plat rond slingerlichaam met daarop in het midden een buis waarin zich de torsieveer bevindt. Deze veer is gemaakt van elinvar en is rechthoekig met een doorsnede van 0,183x0,05 mm. De slinger heeft een gewicht van ongeveer 250 g en een traagheidsmoment van $3677gcm^2$. Het ondereind van de veer is ingeklemd in een zaagsnede in het conische eind van de bout waarmee de buis op het slingerlichaam is bevestigd. Het boveinde is met een klemschroef bevestigd in een platform op de twee grote platines. Daaronder loopt de veer door een klem die met een schroefdraad en een wormwiel met worm heel nauwkeurig in hoogte gesteld kan worden en die aldus de werkzame lengte van de veer bepaalt. Het plateau met de heffingssteen, die is uitgevoerd als een hardstalen rol, en de veiligheidsrol kan vrij om de buis van de slinger draaien en is ermee verbonden door een bufferveer, die slap genoeg is om beschadiging van de heffingssteen en de torsieveer te voorkomen als de klok een harde schok krijgt, maar die wel stijf genoeg is

Afb. 14. Atmos V, kal. 526, model 5800 (collectie M.H. Schreurs)

om onder normale omstandigheden de impuls aan de slinger door te geven.

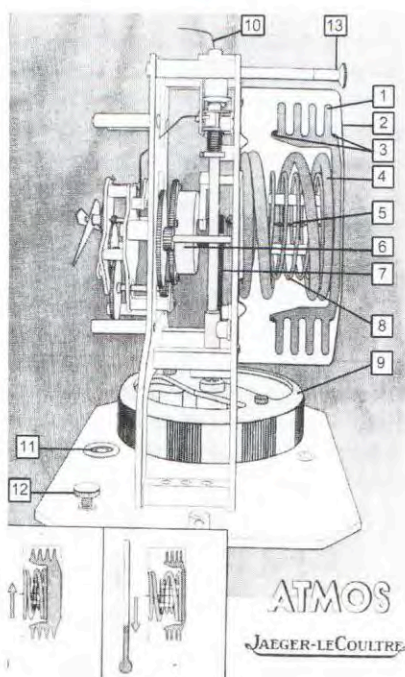
6.4.4. De modellen.

Technisch is er al in jaren niets meer aan de Atmos klok veranderd en nog steeds is het klassieke reguleurmodel de basisuitvoering. Daarnaast worden, veelal in kleine series, bijzondere modellen gemaakt, variërend van kasten met Chinese decoratie tot een art nouveau kast met de vier seizoenen van Alphonse Mucha in marqueterie en een ultramoderne kristallen kast, uitgebracht in 1995. Dat alles toont aan, dat de Atmos, de enige werkelijk succesvolle eeuwigdurende klok, nog steeds springlevend is. ☑

De literatuurlijst is opgenomen onder deel I, dat werd gepubliceerd in TIJDSchrift 04/2 van juni 2004.

Bovenstaand deel II is het laatste deel van dit artikel.

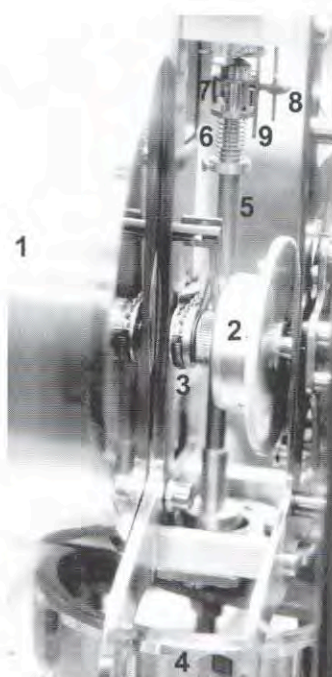
De heer H.W. van der Wyck maakte ons erop attent, waarvoor van harte dank, dat over de waterklok van de Earl of Meath (zie deel I) een uitvoerig artikel is verschenen in de 7e jaargang van het tijdschrift "Clocks". Tevens is er met betrekking tot de klok van de Earl of Meath uitgebreide informatie, onder andere een bibliografie, te vinden op internetpagina: <http://www.database.com/lemur/dm-meath.html> (Delightful machines).

Afb. 15. Uurwerk met motor van Atmos na 1947

[7, fig. 276

1. Balg
2. Doos
3. Soldeernaad
4. Zware schroefveer
5. Opwindketting
6. Veerton
7. Spanveer
8. Lichte schroefveer
9. Slingerlichaam
10. Torsieveer
11. Waterpas
12. Stelschroef
13. Instelknop lengte torsieveer

Afb. 16. Warmtemotor van Atmos V.

1. Doos met balg
2. Veerton, rechts grondrad, links palrad
3. Opwindketting met kettingwiel en spanveer
4. Slingerlichaam
5. Buis om torsieveer
6. Bufferveer tussen buis en plateau
7. Plateau met heffingssteen
8. Drijver met gaffel en veiligheidsmes
9. Begrenzingspennen

In Memoriam Hilly van Vliet

Op 13 augustus jl. is Hilly van Vliet-Jansen op 56-jarige leeftijd, veel te jong, overleden.

Hilly was in uurwerkkringen bekend door de vele activiteiten van haar man, Wim van Vliet, die niet alleen actief is als bestuurslid van de Vereniging van Vrienden van het Klokkemuseum Schoonhoven, van de Federatie Klokkenvrienden en in het Museum in Schoonhoven, maar ook binnen de Nederlandse Juweliers- en uurwerkbranche en in het uurwerkonderwijs.

Hilly vond het fijn om Wim te vergezellen naar allerhand evenementen op uurwerkgebied, waar ze een graag geziene persoon was. Hilly was een gezellige prater met interesse in alles en iedereen.

Enige jaren geleden werd Hilly ernstig en, naar later

zou blijken, ongeneeslijk ziek. Met een ongekende moed en vechtlust en met haar positieve en optimistische levenshouding, vocht ze zich er weer bovenop, telkens als de ziekte weer toesloeg. Hier past alleen bewondering voor.

Eind vorig jaar echter begon in dit slopende proces haar energie op te raken, haar vechtlust nam af en ze gaf de ongelijke strijd uiteindelijk op.

Alle Klokkenvrienden en andere uurwerkkliefhebbers die Hilly kenden, zullen haar missen.

Mede namens vele lezers van TIJDSchrift wensen wij Wim en zijn familie veel sterkte toe bij het dragen van dit grote verlies.

Redactie TIJDSchrift

Website over het Nederlandse uurwerk online

door: P. van Leeuwen

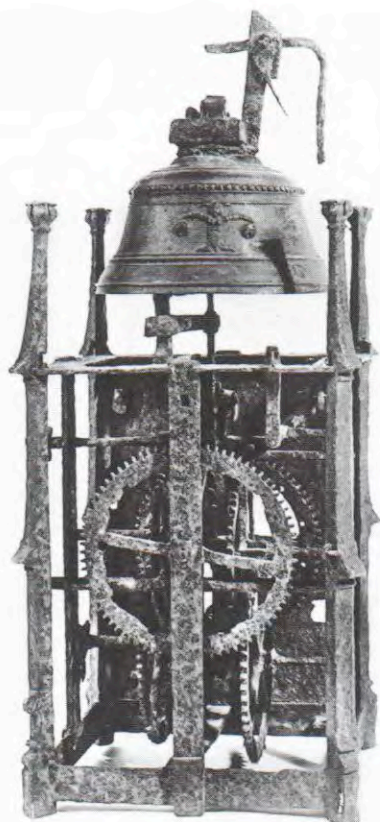
Eerder berichtte Tijdschrift over het initiatief van de Stichting Boom-Time een website te ontwikkelen met informatie over het Nederlandse uurwerk. Zo introduceerde projectcoördinator P. van Leeuwen in TIJDSchrift nummer 03/1 van Maart 2003 het project als: Een visitekaartje voor vaderlands klokkenverleden onder de toenmalige werktitel: Horologium Neerlandicum. Uitgangspunt vormde een digitale Catalogus van Nederlandse gesigeneerde uurwerken in openbaar bezit, voorzien van een bondig overzicht van technische en stilistische kenmerken, een trefwoordenlijst, een makersregister, een literatuuropgave en een adressenbestand. Vanaf april jongstleden is de eerste fase van de website on-line onder de naam "HYPERLINK" <http://www.tijdvoorklokken.nl>, www.tijdvoorklokken.nl. Later dit jaar zal hiervan ook een Engelstalige versie beschikbaar zijn. Bovendien bestaan er concrete plannen de website verder uit te bouwen tot een virtueel documentatiecentrum.

Tijdschrift

Gaandeweg werden tijdens de voorbereidingen meerdere deskundigen geraadpleegd en musea benaderd, met de drie nationale uurwerkmusea in Schoonhoven, Zaandam en Utrecht als basis. Niet alleen werd een lijst van veel gestelde publieksvragen in kaart gebracht en van een bondig antwoord voorzien, maar uit reacties bleek ook een verdergaande behoefte aan een raamwerk, waarbinnen de Nederlandse uurwerkhistorie chronologisch werd geschetst. Daarmee werd het gewicht van een inleiding op de uiteindelijke Catalogus verzaamd. Zo wordt de site-bezoeker een handreiking geboden om zich nader te verdiepen in ontstaansperiodes, typen en makers. Een en ander heeft geresulteerd in een Tijdlijn van zes onderscheiden periodes, te weten: Middeleeuwen, Renaissance, Gouden Eeuw, Pruijkentijd, Industriële Tijdperk en Moderne Tijd. Elke periode wordt globaal ingeleid middels specifiek uurwerk-gerelateerde aspecten op het gebied van politiek, cultuur,

Links:

Afb. 1 "Barentszuurwerk", ca. 1500
(Rijksmuseum, Amsterdam)

Rechts:

Afb. 2 Eerste elektrische klok in Nederland
(F.C. de Jong, Amsterdam)
(Museum Schoonhoven)

architectuur en beeldende kunst. Hiertoe zijn exemplarisch historische kopstukken, stromingen en bouw- en kunstwerken aangehaald.

Er wordt bijvoorbeeld gerefereerd aan de gotische klok van Filips de Goede en de jaarpendule van Tompion in bezit van stadhouder/koning Willem III of schilderijen van Jan Steen en Cornelis Troost.

Items

Per periode worden tot twaalf thema's geïntroduceerd aan de hand van toonaangevende uurwerken, documenten en instellingen. Rond deze items worden objecten, begrippen en makers gerubriceerd, zoals bijvoorbeeld de voornaamste vervaardigers van de Haagse klok of het Amsterdams staand horloge. Uiteraard ontbreken hieronder niet het eerste Nederlandse huisuurwerk (Barentszklok), het vroegste torenuurwerk met speeltrommel (Vabrie), het oudste slingeruurwerk (Coster) of de eerste elektrische klok in Nederland (De Jong). Specifieke objectomschrijvingen komen in dit kader nog niet aan de orde. De gekozen hoogtepunten illustreren vooral ontwikkelingen, typen en stijlen. Uiteraard is hierbinnen niet voorbijgegaan aan de cruciale impulsen die Christiaan Huygens, het vaderlandse boegbeeld van de tijdmeting, wist te initiëren. De theorie van het slingeruurwerk, het scheepsuurwerk tot bepaling van de lengtegraad en de onrust of balansveer worden bondig toegelicht en geïllustreerd. Ook is het mogelijk om integrale teksten van Huygens' publicaties "Horologium" (1658) of "Kort onderwijs aengaende het gebruik der horologien tot het vinden der lengten van Oost en West" (1665) voor bronnenonderzoek te raadplegen.

Perioden

De Tijdlijn biedt daarmee een handige kapstok voor het onderscheiden van uurwerktechnische en stilistische begrippen. In de Middeleeuwen zijn het uiteraard vooral de vroegste torenuurwerken (Winkel) en huisuurwerken (Barentszuurwerk, zie afb. 1; Almanus-uurwerk) die centraal staan. De Renaissance munt vooral uit door de kleinuurwerken, zoals halshorloges (Vibrandi, Coster) en doosvormige tafelklokjes (Bockelts, Coster). Haarlem geldt hier, naast Leeuwarden, als het belangrijkste centrum in ons land. In de Gouden Eeuw verplaatst het kerngebied van de Nederlandse uurwerkmakerij zich naar Den Haag, als Huygens' slingeruurwerk een ware hausse ontketent met de Haagse klok (zie afb. 3). De oprichting van het Haagse horlogemakersgilde is hiervan het directe gevolg. Een ander fenomeen zijn de torenuurwerken met carillon (Sprakel en Van Call), die met name in Holland een grote populariteit

Afb. 3 Tafelklok, Jan Bernardus Vrijthof, ca. 1770 (Stichting Boom-Time)

bereiken. Met de Pruikentijd neemt Amsterdam de rol van Den Haag over en zorgen Engelse immigranten voor de introductie van de staande klok (zie afb. 4 en 5). Ook de productie van zakhorloges (zie afb. 6) met onrust kent in de hoofdstad een grote bloei. In de provincie komen vanaf de Gouden Eeuw ook regionale huisuurwerken tot ontwikkeling, zoals de Zaanse klok en de karakteristieke stoel- en staartklokken in, met name, Friesland.

Het Industriële Tijdperk brengt precisietijdmeters als de reguleur en de scheepschronometer voort, van makers als Hohwü en Knebel, maar ook gietijzeren torenuurwerken van firma's als Eijsbouts en Addicks. De Moderne Tijd luidt de neergang van het Nederlandse uurwerk in. Slechts stijlperiodes als Nieuwe Kunst (Berlage) en Amsterdamse School (Krop, zie afb. 7) leveren nog fraai vormgegeven klokken op, die hun weg hebben gevonden naar museumcollecties en priveverzamelingen. Tekenend voor deze periode zijn ook de oprichting van vaktijdschriften, vakopleidingen en uurwerkmusea.

Doelgroepen

Is de Tijdlijn vooral bedoeld als algemene informatie voor geïnteresseerden in de Nederlandse uurwerkhistorie; geplande onderdelen van de website zullen zich op meer specifieke doelgroepen richten. Zo is de rubriek "Tijdwijs" ingeruimd als ondersteuning voor onderwijs en studie. Hier kan de basisscholier informatie vinden voor werkstuk of spreekbeurt en treft de student primair bronnenmateriaal aan of specifieke literatuur. Op dit moment wordt ook de

Links:

Afb. 4 Staande klok,
Isaac Hasius, ca. 1690
(Stichting Boom-Time)

Rechts:

Afb. 5 Staande klok,
Isaac Hasius, ca. 1710
(Stichting Boom-Time)

behoefte vanuit het voortgezet onderwijs en de vakscholen voor uurwerkmaken en design verkend. Verder worden de belangrijkste uurwerk-tentoonstellingen en -veilingen aangekondigd in de rubriek "Actueel". Een zoekbestand op trefwoorden moet de bezoeker van de website een

eerste antwoord geven op uurwerkgerelateerde vaktermen. Een makersregister is in voorbereiding. De harde kern van de website moet uiteindelijk echter worden gevormd door een "Catalogus", waarbinnen een groot aantal Nederlandse gesigeneerde uurwerken uit openbare collecties en presentaties worden beschreven. Hiertoe is op basis van literatuuronderzoek reeds een groot aantal musea benaderd en bereid gevonden collectieregistratiegegevens ter beschikking te stellen. Alvorens deze gegevens kunnen worden verwerkt, moeten duidelijke keuzes worden gemaakt op het vlak van de terminologie en de wijze van beschrijven. Behalve ondersteuning van de drie genoemde uurwerkmusea kon een beroep worden gedaan op het "Instituut Collectie Nederland" en verschillende deskundigen. Voor de verdere vaststelling van de beschrijvingsopzet, de vergaring en verwerking van de registratiegegevens is naast de heer P. van Leeuwen inmiddels de heer R. van Gent aangetrokken. Deze was eerder als wetenschappelijk medewerker verbonden aan Museum Boerhaave en de Universiteit Utrecht, waar hij onder meer betrokken was bij de realisatie van de digitale projecten "Epact" en "Huygensweb". Mits de Stichting Boom-Time over voldoende medewerking, draagvlak en aanvullende middelen weet te beschikken kan het initiatief uitgroeien tot de beoogde vraagbaak voor informatie over het Nederlandse uurwerk. Een dergelijke bundeling van gegevens zou een goede basis kunnen vormen voor verdere uitwisseling en verdieping van klokkenkennis. Allen die dit ambitieuze, maar nastrevenswaardige en onbaatzuchtige initiatief tot nu toe ondersteunden is de Stichting Boom-Time dan ook bijzonder erkentelijk. De eerste stap is genomen. Het is aan de klokkenliefhebbers en uurwerkexperts de website op zijn bruikbaarheid te beoordelen en hopelijk mede te doen welslagen! ✉

Links:

Afb. 6 Vestzakhorloge,
Cornelis Uyterweer, ca.
1730 (Nederlands
Goud-, Zilver- en
Klokkenmuseum
Schoonhoven)

Rechts:

Afb. 7 Pendule, Hildo
Krop, 1915 (Haags
Gemeentemuseum)

Contactadres:

Stichting Boom-Time,
Zonnenburg 2,
3512 NL Utrecht;
E-mail:
boomtime@hetnet.nl

Opmerkelijke stukjes uit “Sint Eloy”

door: ir. J.A. Knobbout

Bij het lezen van enige oude nummers, uit het eind van de 19e eeuw, van het tijdschrift “Sint Eloy”, trof ik enige stukjes aan die ik onze lezers niet wil onthouden.

De volledige naam van “Sint Eloy” luidt overigens: *Sint Eloy “Tijdschrift gewijd aan de belangen van Fabrikanten, Grossiers en Winkeliers in Goud- en Zilver, Juweliers, Diamantbewerkers en Horlogemakers”*.

Amerikaanse torenklok

Te Philadelphia is men aan den gang om op den toren van het stadhuis een monstereklok op te stellen, die ongetwijfeld de grootste van de gansche wereld zijn zal. Zie hier enige gegevens der afmeting:

Diameter van den wijzerplaat 10 meters, wijzers 2- en 4 meters, gewicht der luidklok 25.000 kilo. Het werk zal elke morgen weder opgewonden worden door een stoommachine tot dat einde in de kelders van het stadhuis geplaatst.

Voorwaar een uurwerk van het einde dezer eeuw en Yankees waardig.

(*Uit: Sint Eloy, 15 oktober, jaargang 1890-1891*).

Iets over klokken

De groote klokken van den Domtoren te Utrecht, welke geluid werden wegens het overlijden van Koning Willem III, zijn de volgende:

Salvator	16,455	½ KG, G groot octaaf
Maria	11,830	½ KG, A groot octaaf
Martinus	8,545	½ KG, B groot octaaf
Michael	6,882	½ KG, c klein octaaf
Jean Baptista Maria	4,795	½ KG, d klein octaaf
Magdalena	3,309	½ KG, e klein octaaf

De klok Martinus is in vele jaren niet mede geluid kunnen worden, omdat een schoorsteen in hare onmiddellijke nabijheid werd opgetrokken. Hierin werd in dit najaar verandering gebracht, en juist zaterdag 23 november kon zij opnieuw weder geluid worden.

Het carillon van den Domtoren, waartoe ook de luiklokken behooren, is een halve toon lager gestemd dan onze normaal diapason,

zoodat de klokken nog een halven toon lager klinken dan is opgegeven.

(*Uit: Sint Eloy, 15 december, jaargang 1890-1891*).

Koper schoon te maken

Hier volgen drie mengsels die allen goede resultaten opleveren:

- 10, 500 gram zuiver water met 80 gram zuringzuur;
- 20, 500 gram zuiver water, 60 gram zuringzuur en 100 a 130 gram tripel*;
- 30, 500 gram zuiver water, 240 gram zwavelzuur en 16 gram aluin in poeder.

Nadat de mengsels goed zijn geschud, worden de flesschen van eene étiquette voorzien en behoorlijk gesloten, ten einde ongevallen te voorkomen. Bij het gebruik zij men zeer omzichtig.

(*Tripol is een polijstmiddel dat ook onder de naam Tripoli bekend is).

(*Uit: Sint Eloy, 1 december, jaargang 1883-1884*).

Grafschrift van een horlogemaker

Op het kerkhof te Lijdfort kan men het volgende grafschrift lezen:

Hier ligt in horizontale positie, de buitenkast van George Rontlieg, horlogemaker, die door zijne bekwaamheid in het vak, in hoog aanzien stond. Goede trouw was de groote veer, voorzichtigheid was de reguleur van zijn leven.

Totdat eindelijk het laatste uur ook voor hem sloeg op 13 November 1882; hij bereikte den leeftijd van 57 jaren, en ontsiep in de hoop van te worden hersteld, schoongemaakt en weer in elkaar gezet, in de eeuwigheid. ☑

(*Uit: Sint Eloy, 1 maart, jaargang 1884-1885*).

Mythen over luid- en slagklokken

door: ir. J.A. Knobbout

Voor het vervaardigen van een goed klinkende bronzen klok was steeds een combinatie van technologie en kunst nodig, die door de geheimhouding van de klokkengieters omgeven was met een sfeer van mystiek.

Dit gevoel van mystiek rondom klokken leeft nu nog een beetje.

Het is dan ook niet te verwonderen, dat er vroeger verhalen de ronde deden over de samenstelling van het brons. Deze verhalen hebben een lang leven en worden soms nog als een "geheim" doorverteld.

Zo hoorde ik enige jaren geleden de bewering dat klokken (en in het bijzonder bellen) zo mooi klonken omdat men enige percentages zilver aan het gietbrons had toegevoegd (wellicht geïnspireerd door de fraaie zilverkleurige bellen in een uurwerk met speelwerk).

Kennelijk ging deze bewering in de 19e eeuw ook rond en het was Sir Edmund Beckett, de latere Lord Grimthorpe, die hieromtrent een proef heeft genomen. Het resultaat vindt men in de 6e druk (1874) van zijn zeer bekende boek "Clocks and watches and bells". Hij komt tot de conclusie dat het toevoegen van zilver aan het gietbrons resulteert in een minder goede en minder lang klinkende klok of bel. Kortom de mythe over de invloed van zilver is doorgeprikt als onjuist.

Een andere bewering is dat een gebarsten klok niet gerepareerd en dus afgeschreven kan worden. Ook deze bewering dient naar het hoofdstuk "mythen" te worden verbannen.

Wat is het geval?

De samenstelling van het gietbrons, waaruit de klokken gegoten werden, zal in de oude tijd nog wel eens gevarieerd hebben. Immers een methode om de samenstelling van het gietbrons (koper en tin) te bepalen was er niet en ik vermoed dat de samenstelling werd geschat op de kleur van het brons.

Het gietbrons, met de gewenste samenstelling voor klokken, is brons, wat men tot zijn schrik maar al te vaak ondervond.

Als de klepel of de hamer met teveel geweld tegen de klokwand slaat, kan het gietbrons scheuren (z.g. brosse breuk), hetgeen maar al

te vaak is voorgekomen. Dat was dan het einde van een goed klinkende klok en daarmee was de klok gedegradeerd tot schroot.

Toen het elektrisch lassen werd ontwikkeld heeft men getracht een klok met een scheur te redden door de scheur dicht te lassen. Dit is wellicht niet zo eenvoudig, omdat de klok, onder andere aan de rand, een vrij grote dikte heeft. Het resultaat was teleurstellend en nu nog wordt vaak - ook door mensen die beter zouden kunnen weten - gesteld dat een gescheurde klok onherstelbaar is en dus aan het einde van zijn welluidend leven is gekomen.

Echter er is in Duitsland een firma die zich heeft gespecialiseerd in reparatie - wellicht beter restauratie te noemen - van gescheurde klokken.

De brochure van deze firma leert ons dat men vanaf het begin van de twintiger jaren regelmatig gescheurde klokken last, waarbij gegarandeerd wordt dat de oorspronkelijke klank terugkomt.

In de referentielijst noemen zij als "topstuk" het lassen van een luidklok, met een gewicht van 25.000 kg, uit de Dom van Keulen, met een te lassen scheur van 110 cm en een dikte van 23 cm.

Het is de kracht van deze firma dat ze het op één of andere manier voor elkaar krijgen dat de structuur van het aangebrachte lasmateriaal geheel overeenkomt met de structuur van het materiaal van de rest van de oorspronkelijke klok.

Speculatief vermoed ik dat de toegepaste procedure het resultaat is van de ontwikkeling van de metallografie in de jaren na 1920.

In die periode werden de zogenaamde fase-diagrammen van metaallegeringen opgesteld met onder andere het nu zeer bekende ijzer-koolstofdiagram (waaruit onder andere metallografisch het harden van staal werd verklaard).

Ook het fase-diagram van brons werd in die tijd opgesteld (afgerond in 1927) en daarmee is te verklaren, dat het normale lassen niet tot een goed resultaat leidt, maar ook dat daartegenover een procedure met een warmtebehandeling wel succesvol kan zijn.

Wat leert ons namelijk het diagram?

Nadat het gesmolten brons (met ongeveer 20 % tin) in de gietvorm van de klok is gegoten stolt het brons over een temperatuurtraject van ongeveer 880 °C tot 798 °C, waarmee de klok zijn uiteindelijke vorm krijgt. Bij verdere afkoeling van het nu vaste brons treedt tweemaal een rekristallisatie op, waarbij de kristalstructuur verandert. Dergelijke overgangen verlopen niet spontaan en maken het, voor het verkrijgen van een stabiele structuur, noodzakelijk dat het afkoelen niet te snel verloopt. De uiteindelijke stabiele structuur is kennelijk de juiste voor een goed klinkende klok.

Bij het elektrisch lassen geschiedt de afkoeling van het bad van gesmolten brons echter zeer snel en ontstaat er een "ingevroren" structuur, die kennelijk niet de juiste is en als een demping werkt, met alle gevolgen van dien.

Het lijkt erop dat men indertijd, vanuit de kennis van het fasediagram, heeft afgeleid dat het door een warmtebehandeling en een (wellicht) aangepaste lasprocedure, mogelijk is in de lasnaad en laszone van de klok de oorspronkelijke kristalstructuur terug te krijgen en daarmee dus de oorspronkelijke klank.

Het bovenstaande is, voor wat betreft de relatie structuur en klank, slechts een vermoeden, ontleend aan bestudering van het fasediagram van brons. Indien iemand inzicht heeft in de relatie tussen de structuur van het brons en de klank van de klok, laat hij/zij het ons (de lezers) dan weten.

Kortom: Gebleken is dat de bewering, dat gescheurde klokken verloren zijn, ook kan worden bijgezet in de afdeling "mythen". ✉

**Venema
Antiques**

IN- EN VERKOOP VAN O.A.:

**KLOKKEN
SCHILDERIJEN
MEUBELN**

Rijksweg 20
6996 AC Drempt / Holland

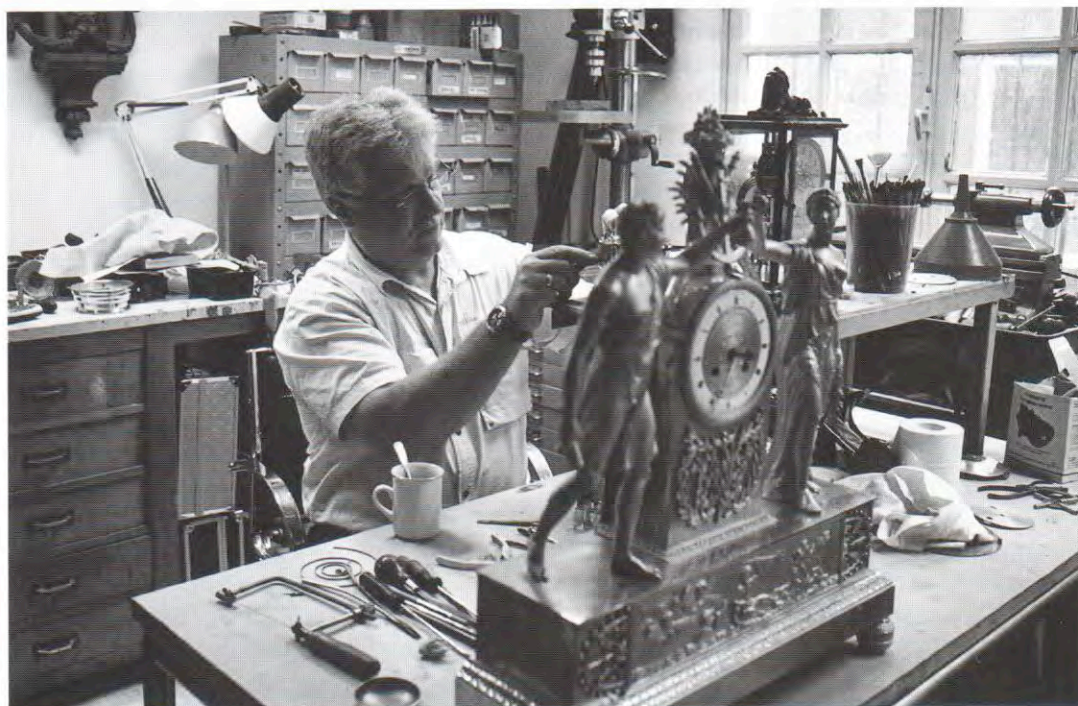
Telefoon 0313 - 473465
Telefax 0313 - 471633

Openingstijden:
maandag / vrijdag
9.00 - 18.00 uur
zaterdag
9.00 - 16.00 uur

HANDEL EN WANDEL

Nico Veenendaal: “Liefde voor Comtoises”

door: E.H. Glasius

Afb. 1 Nico Veenendaal bezig met de restauratie van een Franse pendule

In de klokkenwereld bestaat voor iedere wens een aanbod. Op de “Rikketik”-beurs te Houten is de onderkant van de markt het sterkst vertegenwoordigd, op de “TEFAF” in Maastricht staat alleen het allermooiste, allerduurste. Daartussen liggen onder andere zaken als die van de Amsterdammer Nico Veenendaal, die zich op het middensegment richt. Verwacht bij hem geen Haags klokje of Weens Laterndluhr, maar wel een eerlijke Comtoise, een mooie Franse kolompendule of een goed carriageklokje. Ook Luikse en Normandische klokken behoren tot het assortiment.

Veenendaal heeft het moeilijk op het ogenblik: Voor zijn deur aan de Amsterdamse Vijzelgracht wordt de Noord-Zuid metrolijn aangelegd, zodat de zaak slecht bereikbaar is en bovendien ondervindt hij de gevolgen van de economische recessie. Toch blijft hij optimist: “Ik heb nu meer tijd om te restaureren. Objecten die soms al jaren lagen, kan ik nu afmaken.”

Al bijna dertig jaar is de ras Amsterdammer in de klokken actief. Zijn kennis deed hij op in de harde leerschool van de praktijk, maar ook

uit de eerste hand. Zeven jaar lang kreeg hij onderricht van Jan Nijenhuis, die klokkenmaker was bij de indertijd legendarische firma H. Brokke. Veenendaal begon met restauraties voor een Haarlemse antiquair, die na een paar jaar zijn kwaliteiten zag en hem hielp zelf een zaak op te zetten. Hij was toen 28 en begon in de Staalstraat vlakbij het Waterlooplein. Vervolgens verhuisde hij naar de Ceintuurbaan, destijds een goede winkelstraat. In 1995 kon hij het huidige representatieve pand huren (zie afb. 2) en dat bevalt, afgezien van de huidige situatie, heel goed.

“Ik zit toch in het centrum met veel bedrijven om me heen en er lopen ook altijd toeristen. Het meest verkoop ik aan Amsterdammers, “gewone mensen”, die een betaalbare klok van goede kwaliteit zoeken. Omdat ik zelf restaureer, kan ik die kwaliteit ook garanderen. Daarnaast komen er steeds meer buitenlanders, ook uit, bijvoorbeeld, Amerika. Ik heb zelfs een keer een Amerikaanse mevrouw hier gehad die van een kennis over mij had gehoord en speciaal tijdens haar Europese reis op Schiphol is uitgestapt om hier een klok te kopen. Ook heb ik een Engelse klant, die ieder jaar een keer hier langs komt en steeds wat meeneemt.”

Omdat Veenendaal niet in topstukken handelt, komt hij niet op de grote beurzen in Maastricht, Amsterdam of Den Bosch.

“Vroeger deed ik wel regionale beurzen, maar dat hoeft gelukkig niet meer. Veel sjouwen, inpakken, uitpakken en maar zien dat je er nog iets aan overhield.”

Hoewel er in de winkel (zie afb. 3) op het ogenblik vooral veel Comtoises hangen, is de meest verkochte klok toch de eenvoudige pub of schoolklok. Die zijn met € 450 – € 600 aantrekkelijk geprijsd en passen in veel interieurs. Comtoises waren een tijd lang wat minder gevraagd maar dat trekt nu weer aan. *“Ik denk dat de prachtige tentoonstelling in Schoonhoven, met de daarbij behorende publiciteit, daartoe zeker heeft bijgedragen. Er zijn collega's die er wat op neerkijken maar zelf vind ik de Comtoise eigenlijk de puurste klok die er is. Dat geldt zowel voor de uiterst betrouwbare techniek als voor de kwaliteit. Ik merk dat ook bij het restaureren. Laatst had ik een uurwerk met een afgebroken tap. Ik had de grootste moeite om in de as een gaatje te boren om er een nieuwe aan te zetten, zo goed was die gehard. En dan heb ik het over een klok van 250 jaar oud. Hoewel ze in enorme aantallen zijn gemaakt, zie je bij de oudere exemplaren toch altijd iets individueels, zeker bij de haantjes en de vouwslingers. Nog onlangs kocht ik een haan met pennengang, iets dat je absoluut niet zou verwachten. Het meeste plezier beleeft ik aan de mooiere uitvoeringen met kwartierslag of grande sonnerie. Dat vind ik leuk om te restaureren en te verkopen. Op het ogenblik heb ik ook*

veel lantaarnklokken uit Frankrijk. Vaak zijn de wekkerwerken weg en die bouw ik dan terug waarbij ik van oud materiaal gebruik maak. Ook aan torenuurwerken werk ik trouwens graag, maar die nemen nogal wat plaats in.”

Bij zijn restauraties (zie afb. 1) maakt Veenendaal deels nog gebruik van antiek uurwerkmakersgereedschap, dat hij indertijd erfde van J. Nijenhuis. Hij heeft daarbij geleerd dat dit vaak van uitstekende kwaliteit is.

“Natuurlijk fraais ik geen tandwiel meer met de hand, dat kost teveel tijd. Maar met dat oude gereedschap kun je een prima wiel maken en dat deden die oude klokkenmakers dan ook. Het was handwerk, maar wel door vakmensen met goed gereedschap. Dat geldt zeker voor landen als Engeland en Frankrijk, in ons

Afb. 2 Het ruime pand van “Veenendaal Antiek en Klokken” aan de Amsterdamse Vijzelgracht.

Afb. 3 In de zaak onder andere twee zogenaamde pubklokken, een Franse lantaarnklok, een Engelse staande klok van Londens model met “pagode top”, twee Comtoise-regulateurs met pennengang, waarvan de rechte is voorzien van slagwerk en wekkerwerk, en daartussen een reisbarometer, op het hangtafeltje een elektrische Bulleklok. Veenendaal heeft altijd diverse elektrische klokken in zijn winkel.

Speciaal 4-daags arrangement voor Nederlandse klokkenvrienden

(Lang weekend of midweek)

Het arrangement omvat:

3 Overnachtingen in tweepersoonskamer

(Kamers alle met douche, toilet, TV en telefoon)

Uitgebreid ontbijtbuffet

Welkomstcocktail en een verrassingsmenu op de dag van aankomst

De 2e dag 's avonds een Beierse "Boerenbroodmaaltijd" met een typisch Beierse "Verdauungsschnaps"

De 3e dag bij het ontbijt een glas sekt en 's avonds een romantisch "candle light" diner

en bovendien:

Bezoek aan 3 (klokken)musea naar keuze

Bijvoorbeeld:

Regensburg - Uhrenmuseum Regensburg en Schloß Thurn und Taxis

München - Deutsches Museum en Bayerisches National Museum

Nürnberg - Uhrensammlung Gebhardt en Spielzeugmuseum

Friedberg - Schloß Friedberg-(bij Augsburg)

In bijna al deze musea zijn prachtige uurwerken te bewonderen.

Wij zorgen graag voor gegevens en prospectussen, zodat u uw reis vooraf kunt plannen.

**Verder kunt u uiteraard ook het mooie Altmühltal bezoeken of het nabijgelegen
Ingoldstadt met de Audifabrieken en het prachtige Audimuseum.**

Speciale prijs:

Per persoon in tweepersoonskamer: 152 Euro (3 overnachtingen)

Per persoon in eenpersoonskamer: 182 Euro (3 overnachtingen)

Verlenging, of een verblijf van slechts 2 nachten, is uiteraard ook mogelijk.

Voor inlichtingen en boekingen:

Hotel-Restaurant "Mozart-Stuben" ****

Familie Menger
Mozartstraße 12, 85095 DENKENDORF
Tel: 0049 - 8466 904 190,
Fax: 0049 - 8466 8329
E-mail: mozartstub@aol.com
Internet: www.mozartstuben.de

Inlichtingen kunnen ook verkregen worden bij het redactiesecretariaat van "TIJDSchrift", tel. 078 - 68 14110 (voor 17.00 uur).
Hotel Mozart-Stuben is bekend van de uurwerk-studiereizen naar Zuid-Duitsland (zie reisverslag elders in dit nummer)

land niet altijd. Je komt soms Friese klokken tegen met inferieure uurwerken. Ook qua ontwerp is de Friese staart- of stoelklok trouwens volstrekt inferieur aan de Comtoise met zijn achtdaagse gang en repetitie slagwerk. Alleen voor de meer bijzondere Friese klokken heb ik eigenlijk waardering. Een kortstaart met mechaniek, die zijn meestal ook van veel betere kwaliteit”.

Restaureren doet Veenendaal over het algemeen zelf, zowel kasten als uurwerken. Alleen het werk aan carriageklokjes en elektrische klokken besteedt hij uit. Voor het vervangen van een gebroken bel doet hij een beroep op het vakmanschap van W. Hodzelmans, die daarin zo langzamerhand nationale faam heeft verworven. Hij maakt niet alleen gebruik van oud gereedschap maar ook zoveel mogelijk van oud hout en oude metalen.

Gevraagd naar wat hij de mooiste klok vindt, die ooit door zijn handen is gegaan, behoeft de Amsterdamse antiquair niet lang te denken: “Die is net terug uit Engeland. Deze prachtige Franse consoleklok met “quatre couleurs” Boulle inlegwerk. Kijk eens wat een prachtig uurwerk met gaand werk en repetitieslagwerk op één veerton. De restauratie heeft plaats gevonden in de klassen van de Engelse uurwerkmakers-opleiding op West Dean College.

Natuurlijk heeft dat veel tijd gekost, drie jaar zelfs, maar het resultaat is schitterend. Voorlopig komt deze klok niet in de winkel maar houd ik hem privé.” (zie afb. 4)

Een vraag die de interviewer altijd intrigeert, is, hoe de antiquair aan zijn spullen komt. “Vroeger ging ik zelf naar Engeland en af en toe naar Frankrijk. Nu koop ik meestal van handelaren die op die landen rijden, die ga ik een dag per week af. Veilingen zijn voor mij zelden interessant. Af en toe koop ik ook van particulieren en dan maak je soms wonderlijke dingen mee. Zo kreeg ik eens een broer van een overleden Limburgse pastoor hier in de zaak. Uit de paar foto's die hij liet zien, bleek wel dat die pastoor mooie dingen had nagelaten. Hij was een verzamelaar wat je van een geestelijke niet zou verwachten. Ik ging er heen en kocht een aantal klokken, waaronder een uiterst zeldzame Franse reguleteur met een jaarwerk.”

Bijzondere klanten heeft Veenendaal ook. “Zo had ik iemand als klant met drie dochters. Zijn hele huis hing vol klokken met nummertjes er op. Ik vroeg verbaasd wat dat betekende, maar het antwoord was simpel: Al bij zijn leven had hij geregeld welke klok voor welke dochter was. Het aardige is, dat ik na zijn overlijden weer een deel van de collectie terug heb kunnen kopen.”

Volgens Veenendaal doet zich momenteel een kentering voor in de waardering van Engelse klokken in het land zelf. Jarenlang steeg de prijs van staande klokken gestaag maar daaraan lijkt nu een einde gekomen. Wel is er verschil tussen eiken - en mahonie kasten, waarbij de laatste toch veel meer aftrek vinden. Er staat al acht jaar een eiken staande klok van goede kwaliteit op een koper te wachten. Er komen nu zelfs kopers die naar een kersenhouten kast vragen en die moet dus worden uitgelegd dat die houtsoort voor antieke klokken of meubelen nooit is gebruikt... Je hoort vaak antiquairs zeggen dat het steeds moeilijker wordt goede stukken te bemachtigen en dat dit vroeger gemakkelijker was. Veenendaal: “Neen, dat vind ik echt niet zo. In ieder geval in mijn segment is er altijd voldoende aanbod, alleen zijn voor de mooiste klokken de prijzen hoger, maar dat is logisch.” ✉

Afb. 4 “Mijn mooiste klok? Dat is deze Franse Consoleklok met Boulle inlegwerk, maar dat is een privé-stuk”.

Veenendaal de la Haye Antiek en Klokken

Vijzelgracht 35
1017 HN Amsterdam
Tel: 020 - 421 2117
www.antiekenklokken.nl

Antiek import Budde

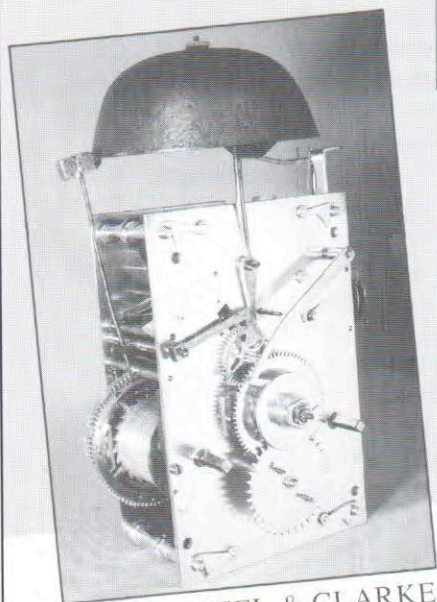
ANTIEKE KLOKKEN

*BOULLE inleg-techniek, VERGULDEN, VERZILVEREN,
LAQUE-doré en PATINEREN*

INKOOP - VERKOOP - RESTAURATIE

Biesterweg 74 - Eindhoven, Telefoon 040-2115764

Herman Horselenberg
restaurateur antieke uurwerken

FROMANTEEL & CLARKE

Reparatie - Restauratie

van oude en antieke

uurwerken

STEPHEN RIMBAULT

Uw kostbare bezit wordt met respect en vakmanschap behandeld.
Ijsseldijk 89, 8194 LC Veessen. Telefoon 0578 - 631783

EXPOSITIE

“Met Franse Slag”, een klinkend succes!

door: mevr. drs. G.W.M. Jager

Tijdens de voorbereidingen van de expositie “Met Franse Slag, Comtoiseklokken van 1680 - 1930” heeft de leiding van het Nederlands Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum zich op een zeker moment afgevraagd of alle (ambitieuze) plannen wel realiseerbaar waren. Maar toch bleef bij alle betrokkenen de overtuiging overeind dat het een goed project was met een grote kans van slagen. Met vereende krachten zijn dan ook voortdurend de schouwers eronder gezet. Nu, achteraf, is het geloof in dit project niet beschaamd. Integendeel!

Op vele fronten is het een succes.

Op de eerste plaats is vermeldenswaard de fantastische samenwerking met de Klokkenvrienden. Zonder hun inzet was de tentoonstelling, noch de bijbehorende brochure mogelijk geweest.

Records zijn gebroken voor wat betreft het aantal in bruikleen aan het Museum afgestane klokken en de omvang van de expositie.

De “Public Relations”-groep van het Museum is bijzonder actief geweest, want over publiciteit hebben we niet te klagen en sinds de opening van de tentoonstelling is het museumbezoek enorm toegenomen. Dat was overigens hard nodig, want de eerste helft van het jaar zat er een sterke daling in het bezoekersaantal. Alleen al om bovenstaande redenen kan de tentoonstelling nu reeds een klinkend succes genoemd worden! Hieronder volgt een terugblik.

Opening

De start van de expositie “Met Franse Slag” was zeer succesvol met een bijzonder druk bezochte opening. Een kleine tweehonderd Klokkenvrienden en andere relaties van het Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum woonden de klankrijke opening van de tentoonstelling “Met Franse Slag” bij.

Een speciaal welkomstwoord werd gericht aan het Zwitserse verzamelaarsechtpaar, de heer en mevrouw Wälti van het privémuseum “Expo Comtoise” (maar liefst 19 Comtoiseklokken zijn uit deze verzameling aan ons Museum in bruikleen afgestaan) en aan de heer en mevrouw Deckert, eigenaren van het privé-

museum “Comtoise Uhren Museum” in Düsseldorf (niet alleen bruikleengever, maar ook sponsor van de tentoonstelling).

Vervolgens werd het echtpaar Plessen hartelijk bedankt voor hun geweldige inzet bij de totstandkoming van de tentoonstelling.

Zij ontvingen uit handen van directeur/conservator mevr. G. Jager de “Zilveren Museumpenning” (zie elders in dit blad).

Uiteraard werden ook de bruikleengevers en sponsors, alle medewerkers van het Museum en de vele vrijwilligers bedankt.

Als symbool voor de hechte en prima onderlinge samenwerking werd nog gerefereerd aan de ineengestremgelde handjes van de Haantjesklok, die als een soort logo van de tentoonstelling heeft gefungeerd (zie afb. 1). Aan de heer A.N.G.M. Bollen, beter bekend als Ton Bollen en voor vele klokkenkenners een begrip door zijn pocketboekje over Comtoiseklokken uit 1974, was vervolgens de eer de officiële opening te verrichten. Met een aantal mooie verhalen en treffende kwinkslagen uit zijn rijke “Comtoise-verleden” ging hij “aan de slag” en verklaarde plechtig, ná het klinken van de karakteristieke, tweede uurslag van een Comtoiseklok, de tentoonstelling voor geopend (zie afb. 2a en 2b).

Afb. 1 Haantjesklok met elkaar drukkende handen, “logo” van de tentoonstelling (foto: Rob Glastra, Schoonhoven.)

Afb. 2a Ton Bollen opent de expositie "Met Franse Slag".

Afb. 2b De opening van "Met Franse Slag" is een feit. v.l.n.r. ir. L.C.F. Plessen, mevr. drs. G.W.M. Jager, N.G.A.M. Bollen (Ton) en mevr. F.M.C. Plessen-Haagen.

De genodigden genoten, behalve van de grote variëteit aan Comtoises, ook van de heerlijke wijn uit de Franse Jura en van kaas uit Morbier en uit andere plaatsen in de Comté. Binnen en buiten het Museum gonsde het van enthousiaste klokkenverhalen, kennismakingen en inspirerende contacten. Kortom, een zeer geslaagde opening.

Vernieuwde Klokkenzaal

Extra feestelijk was de locatie van de tentoonstelling "Met Franse Slag". Niet, zoals gebruikelijk, in de tentoonstellingsruimte op de begane grond van het Museum, maar in de nog maar nét vernieuwde Klokkenzaal. Vlak vóór de inrichting van de Comtoisetentoonstelling was het "casco" van de Klokkenzaal gereedgekomen met de geheel nieuwe, fraaie eikenhouten vloer en de in frisse wittinten opnieuw geschilderde wanden en plafond. De terracottakleurige expositie-elementen en de uurwerken komen op die manier zeer goed tot hun recht (zie afb. 3).

Afb. 3 De expositie in de nieuwe Klokkenzaal (foto: Rob Glastra Schoonhoven).

Persaandacht

De lokale en landelijke pers heeft de publiciteit goed opgepakt, zeker wanneer men in aanmerking neemt dat het Museum alleen "free publicity" nastreeft. Via de Gemeentelijke Persdienst kwamen berichten over de tentoonstelling, mét foto, in de regionale pers: Van de Provinciale Zeeuwse Courant tot het Einhovens Dagblad. Rondom de opening was er onder andere aandacht in de Telegraaf, het Algemeen Dagblad en paginagroot in de "Uitbijlage" van de Goudsche Courant. Er verschenen ook aankondigingen in vaktijdschriften als Edelmetaal, Cachet en Watching. De GezinsGids wijdde een uitgebreid artikel aan de expositie met een interview met het echtpaar Plessen.

TV-West besteedde, in het zondagochtend-programma "ZEP", eveneens aandacht aan de tentoonstelling door het uitzenden van een interview met de heer Plessen.

Ook op internet wordt aandacht besteed aan de tentoonstelling. Behalve op de eigen website (www.ngzkm.nl) van het Museum wordt de expositie onder andere ook vermeld op www.UhrenHanse.org/www.UhrenAktuell.de, op www.comtoise.de en de speciaal in het leven geroepen www.metfranseslag.info.

Folders

De 5000 folders over de tentoonstelling waren in één maand tijd al uitgedeeld en verstuurd! Met dank aan vele, vele Klokkenvrienden die stapeltjes meenamen en bij hun plaatselijke VVV's, bibliotheken etc. neerlegden en aan geïnteresseerden uitdeelden. De folder is inmiddels herdrukt en ondermeer verspreid op de klokkenbeurs in Furtwangen en via een speciale stand van ons Museum op de "Rikketik"-beurs in Houten. Folders zijn kosteloos te bestellen bij het Museum.

Brochure

De brochure "Met Franse Slag" (zie afb. 4) verscheen in een oplage van 2.500 exemplaren ongeveer twee weken na de opening. Dit was helaas niet te vermijden, omdat de foto's pas konden worden genomen, nadat de klokken in Schoonhoven waren gearriveerd en opgehangen. De belangstelling voor de brochure was meteen al groot. Mogelijk zal zelfs een herdruk noodzakelijk zijn. De brochure "Met Franse Slag" is verkrijgbaar in het Museum, maar ook schriftelijk of telefonisch te bestellen (Zie kader aan het eind van dit artikel).

Videopresentatie

De prachtige Zwitserse videopresentatie "La Comtoise, la Morbier, la Morez" is in een Nederlandstalige versie uitsluitend op de tentoonstelling zelf te zien en te horen (duur: 15 minuten). Een Duitse - en Engelstalige versie is bij de museumbalie te koop. De Nederlandstalige versie is helaas niet te koop in verband met auteursrechten.

Kunst & Kitsch Exclusief

Op 18 juli jl. was er een speciale, 30 minuten durende, uitzending van het AVRO-programma "Kunst & Kitsch Exclusief", geheel gewijd aan Comtoiseklokken.

De openingsscène vond plaats in Schoonhoven en in het Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum. Vandaar uit namen presentator Roeland Kooijmans en klokkenexpert Fred Kats de kijker mee naar de Franse Jura. Door de gehele uitzending heen waren opnames van klokken uit de tentoonstelling in ons Museum gemonteerd (goed herkenbaar aan de oranje achtergrondkleur!).

Bezoekersaantallen

De uitzending van "Kunst & Kitsch" had ook onmiddellijk effect op het bezoekersaantal. De dag na de uitzending bezochten 170 mensen het Museum (normaal is dat om en nabij de 40).

Overigens is het bezoek in de maand juli dit jaar ruim 55% hoger (2.509) geweest, dan in diezelfde maand in 2003 (1.586) en daarmee bovendien de best bezochte julimaand in de afgelopen 7 (!) jaar. (2003 was overigens, met 20.000 bezoekers, een zeer goed jaar voor het Museum).

De maand augustus gaf, ondanks het feit dat, zeker in de eerste helft van augustus, nog velen op vakantie waren, eenzelfde verheugend positief beeld te zien.

Maar liefst 2595 bezoekers werden er geteld.

Afb. 4 De tentoonstellingsbrochure "Met Franse Slag".

Dit is 45% meer dan in augustus 2003! Deze feiten zijn voor het merendeel te danken aan het succes van de Comtoisetentoonstelling. Ook het minder goede zomerweer en diverse activiteiten die het Museum organiseerde, hebben een positieve uitwerking op het bezoekersaantal gehad. Zo vond gedurende de maanden juli en augustus op iedere donderdag een speciale dagtocht per Spido-boot plaats van Rotterdam naar Schoonhoven. De Comtoisetentoonstelling werd hierbij speciaal gepromoot. Honderden mensen gaven hieraan gehoor en bezochten de tentoonstelling. De Public Relations-groep van het Museum organiseerde ter gelegenheid van de Comtoisetentoonstelling ook een lezersaanbieding in het Utrechts Nieuwsblad en de Amersfoortse Courant. Daarvan maakten 85 lezers gebruik. Al met al blijkt de Comtoiseklok inderdaad geliefd en bekend bij een breed publiek!

Aantal uurwerken

Op de tentoonstelling worden ca. tachtig Comtoises lopend geëxposeerd. Alle uurwerken zijn bruiklenen van derden. Het is de grootste klok tentoonstelling van de afgelopen 10 jaar in het Museum en geeft een vrijwel compleet overzicht van de historie van de Comtoiseklok. Tevens is het de grootste Comtoisetentoonstelling ooit. De expositie in Zwitserland, twee jaar geleden, was weliswaar goed, maar veel kleinschaliger.

Klokkenvrienden: BEDANKT!!

Zonder de hulp, relaties en inzet van de Klokkenvrienden was deze tentoonstelling met bijbehorende brochure nooit geworden tot wat die nu is. Nog even op een rijtje:

- De organisatie was in handen van 2 leden van de Vereniging van Vrienden van het Klokkenmuseum Schoonhoven.
- Van de 15 bruikleengevers zijn er 12 lid van de Vereniging.

- Van de 11 sponsors: 8 lid.
- De vitrines zijn ingericht en alle klokken zijn opgehangen en afgesteld door een tiental leden, die ieder een of meerdere dagen meegelopen hebben (zie afb. 5a en 5b). Zij hebben in 6 (!) werkdagen de tentoonstelling ingericht in samenwerking met de heer G. Boonstra, hoofd presentatie van het Museum, en de heer L. Plessen.
- De brochure is opgesteld door 3 leden (samenstelling, redactie, vormgeving en het schrijven van het catalogusgedeelte).
- Het drukwerk van de brochure is betaald door de Vereniging.

Deze tentoonstelling is van groot belang voor het Nederlands Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum. De wens om het hiaat in de vaste presentatie (het Museum beschikte helaas over niet één representatieve Comtoiseklok) te compenseren en de vele vragen van het museum-

publiek over Comtoises te beantwoorden is met deze tentoonstelling ruimschoots vervuld. Het is een expositie waarmee het Museum zich profileert en zijn bekendheid als Klokkenmuseum vergroot.

Zonder de geweldige inzet van Klokkenvrienden was echter een dergelijke tentoonstelling niet mogelijk geweest. Door dit project is evident gebleken dat er veel deskundigheid – en niet alleen op klokkengebied! – onder de leden aanwezig is, die GOUD waard is voor het Museum. Het meedenken, mee-organiseren en mee-uitvoeren door de Vrienden is van groot belang geweest voor het slagen van dit tentoonstellingsproject. De museumleiding kan niet zonder Vrienden bij dit soort projecten. Wij zijn trots op “onze” Klokkenvrienden en hopen dat deze nauwe samenwerking nog lang zal blijven bestaan. Dat de “handjes” nog maar vaak ineen mogen worden geslagen! ✉

Afb. 5a Met vereende krachten worden de klokken door Klokkenvrienden deskundig en rap opgehangen.

Afb. 5b Het goed afstellen en lopen maken van 80 klokken is ook nog een heel karwei!

De tentoonstellingsbrochure “Met Franse Slag”

is verkrijgbaar aan de balie van het Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum in Schoonhoven.

Prijs: € 7,50.

De brochure kan ook schriftelijk of telefonisch bij het Museum besteld worden à € 10,-

(€7,50 + administratie- en verzendkosten).

Adres:

Kazerneplein 4, 2871 CZ Schoonhoven.

tel: 0182 – 385 612, fax: 0182 – 385 855.

E-mail: info ngzkm.nl

Rectificatie

In de tentoonstellingsbrochure “Met Franse Slag, Comtoiseklokken van 1680 – 1930” is een foutje geslopen. In het artikel van B. Deckert over “De Republikeinse tijdsindeling” staat onder het hoofdje: “De nieuwe tijd”, dat de nieuwe tijdsindeling 36500 decimale minuten of 365000

decimale seconden per jaar telde.

Dit moet natuurlijk zijn: 365.000 decimale minuten en 36.500.000 decimale seconden.

De eerste oplage van de brochure bedraagt overigens 2500 exemplaren en niet 2000, zoals abusievelijk in de brochure vermeld is.

Zilveren Museumpenning voor bijzondere Ambassadeurs

door: mevr. drs. G.W.M. Jager

Afb. 1 Mevr. Jager reikt de "Zilveren Museumpenning" uit aan het echtpaar Plessen.

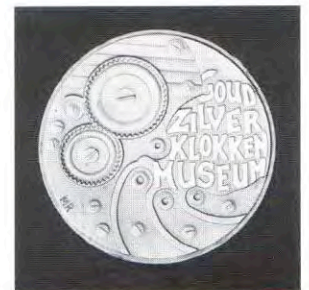
Tijdens de opening van de tentoonstelling "Met Franse Slag, Comtoiseklokken van 1680 – 1930" heeft mevr. G. Jager, directeur/conservator van het Nederlands Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum, de "Zilveren Museumpenning" uitgereikt aan het echtpaar L. en C. Plessen als dank voor hun enorme inzet bij het tot stand komen van de Comtoisetentoonstelling. De "Zilveren Museumpenning" is bestemd voor bijzondere ambassadeurs van het Museum. Dit zijn mensen, die zich gedurende langere tijd zeer verdienstelijk hebben gemaakt voor het Museum en de bekendheid van het Museum in brede kring hebben vergroot. Daaraan heeft het echtpaar Plessen, met hun initiatief tot deze expositie, ruimschoots voldaan. Door middel van het, in nauwe samenwerking met het Museum, organiseren van de expositie en het samenstellen van de bijbehorende publicatie hebben zij tot ver buiten de grenzen verzamelaars en liefhebbers van (Comtoise)klokken naar Schoonhoven weten te halen. De Penning is bedoeld als blijk van bijzondere waardering.

De "Zilveren Museumpenning" dateert uit 1996 en is een slagpenning naar een ontwerp van Maaike Rekers, toen nog studente aan de Vakschool Schoonhoven. Zij won met deze

Penning de eerste prijs in een wedstrijd, die was geëntameerd door het Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum in het kader van het samenwerkingsverband Vakschool/Museum. De opdracht luidde: "Ontwerp een slagpenning, waaruit het tijdsaspect van het Museum blijkt (voorzijde) en die de stad Schoonhoven symboliseert (keerzijde)". Voorwaarde was dat van het ontwerp een stempel gemaakt kon worden, zodat er meer exemplaren geslagen konden worden.

Bij de Penning hoort voortaan ook een oorkonde waarop de naam en verdiensten van de Museumambassadeur(s) staan vermeld. De "Zilveren Museumpenning" werd tot nu toe slechts enkele keren uitgereikt.

Afb. 2 toont de "Zilveren Museumpenning", die een doorsnede heeft van 30 mm. Aan de voorzijde is over het gehele fond het binnenwerk van een horloge te zien. Het vlak is gematteerd. In het midden zijn in hoogglanzende letters de woorden: "GOUD ZILVER KLOKKENMUSEUM" te lezen. Onder gesigneerd met: "MR". De keerzijde toont drie karakteristieke torens van Schoonhoven: De stadhuistoren, de Bartholomeustoren en de watertoren en verder het woord "SCHOONHOVEN". Onder de "H" staat "MR". Torens en letters zijn gematteerd. ✉

Afb. 2 De voorzijde en de keerzijde van de "Zilveren Museumpenning".

DE GOUDEN EEUW VAN HET SLINGERUURWERK

Klokkententoonstelling in Paleis “Het Loo”

door: H. van den Ende

Eén van de belangrijkste data in de geschiedenis der tijdmeetkunde is 26 december 1656, wanneer Christiaan Huygens voor de eerste maal de vrijhangende slinger succesvol toepast als reguleur voor een mechanisch uurwerk.

Hij combineert de voordelen van de gelijkmatige beweging van de slinger met de technische mogelijkheden die een raderwerk biedt. De gevolgen van deze uitvinding, die op een eenvoudige wijze toepasbaar is, waren enorm. De ontwikkeling van het huisuurwerk kwam op gang en nam in korte tijd een gigantische vlucht. Slechts 40 jaar later bouwt één van de meest begaafde uurwerkmakers die de wereld gekend heeft, een door veren aangedreven tafelklok, die een jaar lang loopt en slaat, inclusief kwartierslag en trekrepititie, zonder opgewonden te moeten worden.

Deze twee gebeurtenissen vormen de hoogtepunten waartussen de uurwerkmakerij een ongekende groei en expansie beleefde: “De gouden eeuw van het slingeruurwerk”.

Op de tentoonstelling in Paleis “Het Loo” wordt deze ontwikkeling zichtbaar gemaakt

door de meest fantastische en tot de verbeelding sprekende klokken uit de periode 1656 – 1695, die na meer dan 300 jaar nog bewaard gebleven zijn.

Negentig klokken uit een iets ruimer tijdvak, 1610 – 1710, zijn daartoe bijeengebracht in Paleis “Het Loo” te Apeldoorn, voor de tentoonstelling “Opwindende klokken – De gouden eeuw van het slingeruurwerk” (“Huygens Legacy – The golden age of the pendulum clock”).

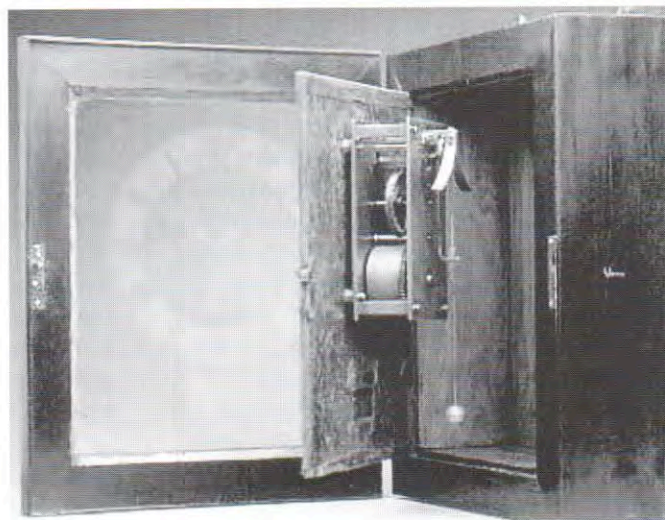
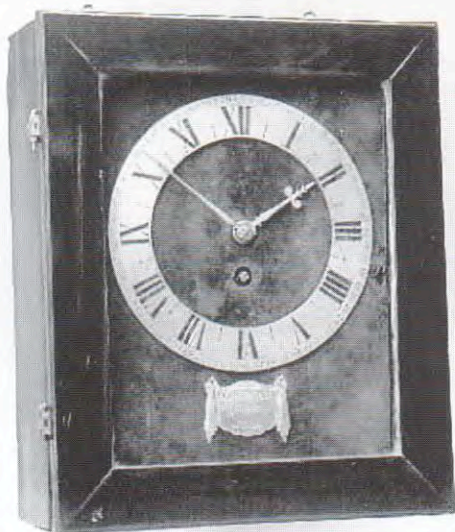
Het is beslist de belangrijkste en meest internationale klokkenexpositie die ooit gehouden is. Spectaculair is ongetwijfeld dat de meeste klokken zullen lopen en slaan én dat van een groot aantal het uurwerk goed zichtbaar zal zijn. Niet alleen een fraaie buitenkant, maar het uurwerk, het hart van de klok in volle aktie, zal waar mogelijk getoond worden.

De tentoonstelling begint met een aantal prachtige, maar zeer onnauwkeurig en kortlopende klokken uit de pre-slingerperiode 1610 – 1656. Vijf doosklokken en twee lantaarnklokken; maar wel met klinkende namen: Vallin, Fromanteel, Coster, om er maar een paar te noemen. Deze klokken waren meer prestige-

Afb. 1A De oudste nog bewaard gebleven slingerklok.

Salomon Coster “met privilege”, 1657.

Afb. 1B Het uurwerk van de slingerklok van afb. 1A.

objecten voor adel en elite dan bruikbare tijdaanwijzers. Dan een totale omslag, de eerste slingerklokken, eenvoudige kistjes zonder versiering, maar wel precisieinstrumenten en met, standaard, een minuutwijzer.

Op de tentoonstelling zijn er acht, Nederlandse en Franse, met als eerste het oudst bewaarde slingeruurwerk van Salomon Coster (nr. 8, zie afb. 1A en 1B) uit 1657 (Museum Boerhaave).

Daarna is goed te zien hoe de drie toonaangevende landen van die tijd, Engeland – Frankrijk – Nederland, ieder hun eigen ontwikkeling doormaken, maar elkaar steeds beïnvloeden. De Engelse “architectural style”, de Franse religieus en de Nederlandse Haagse klokken. Ook de eerste staande klokken verschijnen al spoedig, maar zijn tot ongeveer 1685 een zuiver Engelse aangelegenheid.

Al snel zien we de Engelsen op technisch gebied de leiding nemen met klokken, die standaard een week lopen, met als hoogtepunt de “Cupola Clock” van Samuel Knibb (nr. 30, zie afb. 2). Deze klok sluit de uitvindingsfase af.

Daarna volgt de “progressie”, met langere gangduur, tot drie maanden toe, onder andere een staande klok van Joseph Knibb (nr. 57), die

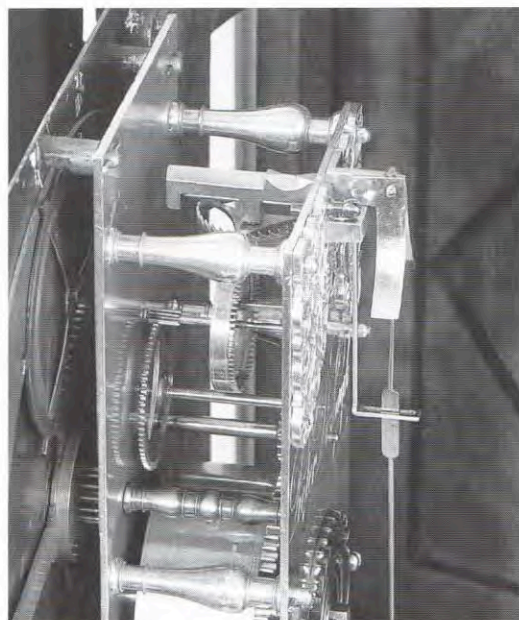

Afb. 2 “Cupola-klok”, vervaardigd door Samuel Knibb, ca. 1665.

ook nog een “Romeins slaand” slagwerk heeft. Steeds gecompliceerdere kwartierslagwerken verschijnen, tot “grande sonnerie” toe, d.w.z. ieder kwartier wordt geslagen, telkens met herhaling van het laatst verstreken hele uur. Het zaagslagwerk vindt omstreeks 1680 zijn eerste algemene toepassing. Het maakt trek-repetitie voor de nachtelijke uren mogelijk, tevens kan het slagwerk afgezet worden,

Afb. 3A De “Huwelijksklok”, vervaardigd door Pieter Visbagn, ca. 1685.

Afb. 3B Uurwerk van de “Huwelijksklok” (afb. 3A), alleen gaand werk (1 maand). Duidelijk is de “draaiende” schijf met de oneven uren te zien.

Afb. 4 De klok van de Koning-Stadhouder, vervaardigd door Thomas Tompion, ca. 1695 (jaarklok).

door Norris en Ah II Fromanteel in Amsterdam.

Het laatste deel van de tentoonstelling, "Perfectie", wordt gedomineerd door Thomas Tompion met klokken gemaakt voor Koning-Stadhouder Willem III en zijn naaste omgeving. De jaarklok (nr. 83, zie afb. 4) (British Museum) was eens zijn persoonlijk eigendom en stond in zijn slaapkamer op Hampton Court. Dit is dan ook één van de redenen dat de tentoonstelling op Paleis "Het Loo" plaatsvindt. Paleis "Het Loo" is in 1685/86 voor de Stadhouder gebouwd. Ook als koning van Engeland kwam Willem hier nog veelvuldig om te jagen en vakantie te houden. In zijn werkkamer in het Paleis is weer een "staande Tompion" (nr. 76) opgesteld, net zoals in de tijd van de Koning-Stadhouder, ruim drie eeuwen geleden. Het is de enige klok die buiten de eigenlijke tentoonstelling geëxposeerd wordt,

zonder "van slag te raken". Allemaal erg praktisch voor de slaapkamer 's nachts. Het eindpunt hier is de "Sussex Tompion", een wirwar van raderen en hefboomen (nr. 59). Ook Nederland is ruim vertegenwoordigd met "Hagenaars", waaronder een zeer bijzondere huwelijksklok van Visbagh (nr. 36, zie afb. 3A en 3B) en met de eerste staande horloges (Engelse invloed) vervaardigd

om zodoende een beeld te geven van de oorspronkelijke omgeving van de meeste klokken. De tentoonstelling wordt besloten met twee exceptionele vroeg achttiende eeuwse staande klokken, die beide naast "normale"- ook "sterrentijd" aangeven – Tompion (nr. 89, zie afb. 5) en Quare (nr. 90, zie afb. 6). De "Quare" heeft zelfs twee slingers en tijdequatie, maar de Tompion is het meest vernuftig.

Links:
Afb. 5 Klok voor sterrentijd – buitenste "draaiende" ring voor middelbare zonnetijd.
Thomas Tompion, ca. 1708.

Rechts:
Afb. 6 Twee-slingerklok van Daniël Quare, ca. 1710, met sterrentijd, middelbare zonnetijd, tijdequatie en kalender.

Het bovenstaande is slechts een korte samenvatting van hetgeen aan technisch vernuft en barokke pracht te zien is. Techniek uit een tijd dat er geen techniek was, slechts trekschuiten en zeilschepen.

Iedereen zou de tentoonstelling eigenlijk minstens tweemaal moeten bezichtigen, de klokkenliefhebber één keer om al dit moois te bekijken en nog een keer om na het lezen van de uitvoerige catalogus de meest aansprekende klokken nogmaals uitgebreid te aanschouwen en te bestuderen. Alle anderen omdat zij, na het eerste bezoek aan deze tentoonstelling, ook klokkenliefhebber geworden zijn.

Deze tentoonstelling vormt de apotheose van een uniek drieluik: *"Hollandse huisuurwerken van Engelse signatuur"* in het Museum van het Nederlandse Uurwerk in Zaandam, *"Met Franse Slag, Comtoiseklokken van 1680 - 1930"* in het Nederlands Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum in Schoonhoven en *"De gouden eeuw van het slingeruurwerk"* in Paleis "Het Loo" in Apeldoorn.

De expositie in Paleis "Het Loo" is totstandgekomen door intensieve samenwerking van Engelse leden van de "Antiquarian Horological Society" (AHS) met de Dutch Section van de AHS en Nationaal Museum Paleis "Het Loo". Zo'n gelegenheid komt nooit weer, slechts zes klokken komen uit musea. Alle overige zijn particulier bezit, waarvan ongeveer 50 uit Engeland.

Mis deze tentoonstelling niet. Eenmalig!

De tentoonstelling is te zien van 12 september tot 28 november dit jaar en is alle dagen, behalve 's-maandags, van 10.00 tot 17.00 uur te bezichtigen.

Ook op internet kunt u een voorproefje krijgen (of nagenieten) van hetgeen in werkelijkheid op de tentoonstelling te zien zal zijn: www.klokkententoonstelling.nl.

Nationaal Museum Paleis "Het Loo"

Adres: Koninklijk Park 1, 7315 JA Apeldoorn
Geopend: dinsdag t/m zondag en op feestdagen van 10.00 - 17.00 uur

Entree: € 9,- per persoon,

6 t/m 17 jaar € 3,- per persoon

Routebeschrijving: A1 en A50, afslag paleis "Het Loo" en vervolgens de ANWB-borden volgen.

Openbaar vervoer: Station Apeldoorn, buslijn 102 en 104

Informatie: 055-57 72 400 of www.paleishetloo.nl

Speciaal voor lezers van TIJDSchrift wordt u een tweetal lezerspremies aangeboden:

Lezerspremiebon Entree

Tegen inlevering van deze bon aan de Kassa van Paleis Het Loo ontvangt u tijdens de tentoonstelling Opwindende Klokken € 2,00 korting p.p. op de reguliere entreprijs van € 9,00 voor volwassenen.

*Niet geldig in combinatie met andere acties en/of kortingen.
Maximaal 4 volwassenen per bon.*

Lezerspremiebon Restaurant

Tegen inlevering van deze bon in het Restaurant van Paleis Het Loo betaalt u voor een kopje koffie of thee met appelgebak slechts € 3,00 p.p. (i.p.v. € 3,75).

De aanbieding is uitsluitend geldig in combinatie met een geldig entreebewijs van Paleis Het Loo. Niet geldig in combinatie met andere acties en/of kortingen en zolang de voorraad strekt.

(Advertentie)

Te Koop

Torenuurwerk. Maker: B. Vortmann Recklinghausen, ca. 1890. Grahamgang. Slagwerk hele en halve uur. Gietijzeren frame. Afmeting: BxHxD = 100x100x50 cm. Compleet met gewichten en slinger (L = 200 cm). In zeer goede staat, ongerestaureerd. Prijs € 1.700,-

Inlichtingen via Redactie.

E-mail: plessenhaagen@cs.com of tel: 078 - 68 14110 (vóór 17.00 uur)

M.H. Schreurs, antiquair

RIKSGEDIPLOMEERD UURWERKMAKER
STADSUURWERKMAKER

Catharinastraat 40-42
4811 XJ BREDA
Tel./Fax +31 (0)76 5219024

Geopend:

maandag t/m vrijdag 09.00 tot 18.00 uur en zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur

H. J. Schut Antiek

Inkoop, verkoop en restauratie van antieke klokken

Kleine Oord 85 6811 HL Arnhem

Telefoon/Fax 026 351 26 34

Sotheby's veilt stukken Time Museum

door: E.H. Glasius

In de vestiging van Sotheby's in New York zal van 13 t/m 15 oktober 2004 de laatste veiling gehouden worden in de reeks met stukken afkomstig van het befaamde Time Museum. In totaal komen er meer dan 1250 horloges, klokken, wetenschappelijke instrumenten en curiosa onder de hamer. Zoals bekend werd de collectie van het Time Museum in Rockford, Illinois, door de Amerikaanse zakenman Seth Atwood in dertig jaar opgebouwd. Na zijn overlijden, nu vijf jaar geleden, werd de collectie van het Museum in tranches geveild. De laatste tranche

Afb. 1 Staande reguleur van John Harisson (ca. 1725).

wordt dit najaar gehouden. Tot nu toe heeft de collectie 39,7 miljoen dollar opgebracht. Voor de komende veiling wordt nog eens 8 tot 10 miljoen dollar verwacht.

Tot de topstukken die nu worden aangeboden, behoort onder andere een staande reguleur van John Harrison, de man die uiteindelijk de prijs voor de bepaling van de lengtegraad op zee won. Deze reguleur (afb. 1) dateert uit ca. 1725 en is de enige klok van Harrison buiten Engeland. Harrison en zijn broer James

gebruikten het uurwerk voor het beproeven van hun vindingen ter compensatie van frictie, atmosferische invloeden en andere problemen. De verwachte opbrengst van dit uurwerk ligt tussen een half- en één miljoen dollar. Een ander belangrijk stuk is de replica van de eerste chronometer van Harrison, de "H 1". Deze is in 1984 in opdracht van Atwood gemaakt door de instrumentmaker Leonard Salzer, die al eerder een kopie had vervaardigd, die later werd gekocht door het National Maritime Museum in Greenwich, waar ook het origineel wordt bewaard. Voorts wordt een chronometer geveild van Thomas Mudge, die ook bedoeld was om de lengtegraad op zee nauwkeurig te bepalen. Deze zogenaamde "green Mudge" is onderdeel van een paar, de andere (de "blue Mudge") is te zien in de Mathematisch-Physikalische Salon in Dresden. Verwachte opbrengst 1,5 – 2,5 miljoen dollar! Tot de vele andere belangrijke stukken behoort onder andere een astronomische klok van Christian Gebhardt, die uit 15.000 onderdelen bestaat, een grote Japanse ijzeren klok (afb. 2) die de tiende Shogun (keizer) aan een provinciale gouverneur schonk, een gouden, met parels bezet, zakhorloge van J.C. White (Londen 1790) en een deel van de chronometercollectie van het Time Museum met namen als Breguet, Berthoud, Arnold en Earnshaw. Daarnaast nog instrumenten als Chinese en Japanse zakkompassen, astrolabia en kalenders. ☑

Afb. 2 Uitzonderlijk grote Japanse staande klok (Yagura dokei). Verwachte opbrengst tussen 100.000 en 200.000 dollar

MUSEUMNIEUWS SCHOONHOVEN

door: mevr. drs. G.W.M. Jager

“Franse” dag

Op 19 september, 17 oktober en 21 november participeert het Nederlands Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum in de “Culturele Zondagen” in Schoonhoven. Vele kunstenaarsateliers en zilvergaleries zijn dan geopend van 14.00 tot 17.00 uur.

Op 17 oktober worden de Comtoises extra belicht. In het Museum is dan nog meer dan anders een Franse sfeer te “proeven”.

Taxatiedag Comtoiseklokken

Op 20 november organiseert het Museum, ter afsluiting van de tentoonstelling “Met Franse Slag” een taxatiedag voor Comtoiseklokken. De taxaties van door bezoekers meegebrachte Comtoises worden verricht door klokkenexpert Fred Kats, bekend van het AVRO-programma “Tussen Kunst en Kitsch”.

Aanvang 14.00 uur. Voor uitgebreidere gegevens, zie de internetpagina van het Museum: www.ngzkm.nl.

Lezing

Tevens wordt de mogelijkheid onderzocht om, in het kader van de Comtoisetentoonstelling, eind oktober/begin november een lezing te organiseren over Comtoiseklokken (en/of de restauratie daarvan).

Bij het afsluiten van dit nummer van TIJDSchrift waren nog geen definitieve gegevens over deze lezing bekend. Zodra er meer gegevens beschikbaar zijn, worden deze vermeld op: www.ngzkm.nl.

De klokzententoonstelling “Met Franse Slag” loopt nog tot en met zondag 21 november 2004. De Klokkenzaal wordt daarna ontruimd voor het jaarlijkse Nationale Zilversymposium op 30 november. Dit jaar is het thema: “Werkplaats”.

Herinrichting Klokkenzaal

Zeer verheugend is het dat, naast de subsidie van het VSB-fonds van € 20.000, het Prins Bernhard Cultuurfonds € 15.000 en de Provincie Zuid-Holland € 50.000 hebben toegezegd voor de museale herinrichting van de Klokkenzaal en de inrichting van het Kenniscentrum (zie ook de toelichting in TIJDSchrift 03/4 van december 2003).

Afb. 1 Een deel van de klok van de bekende maker Hubert Sarton. Dit was een van de topstukken van de expositie in Luik.

De museumleiding is nog steeds intensief bezig met verdere fondswerving en uitwerking van de plannen voor de nieuwe presentatie. De uitvoering daarvan staat gepland voor de komende wintermaanden.

VERENIGINGSNIEUWS SCHOONHOVEN

door: ir. A.M.J. Schueler

Bezoek aan Luik

Zondag 23 mei bracht een groep leden van de Vereniging van Vrienden van het Klokkenmuseum Schoonhoven een bezoek aan het Musée d'Ansembourg te Luik, om de tentoonstelling: “De gouden eeuw van de Luikse klokkenmakerij” te bezichtigen.

Voor velen was het een lange reis, maar bij zonnig weer.

Ons lid, dr. P.Th.R. Mestrom, stond klaar om ons te begeleiden. Maar eerst kregen wij een uitleg over het prachtige gebouw zelf. Zo'n paleisje is natuurlijk een mooie ambiance om uurwerken tentoon te stellen, anderzijds maken de kleine ruimten een goed overzicht wel lastig. Voor een uitgebreide beschrijving van de expositie zelf wordt verwezen naar het artikel, van de hand van dr. P.Th.R. Mestrom, in TIJDSchrift 04/1 van maart 2004.

Het is erg handig als je zo'n informatie hebt voordat je een museum gaat bezoeken.

We kunnen vaststellen dat we weer mooie klokken hebben gezien en het mooie weer maakte dat nadien op de Luikse terrassen de ervaringen werden besproken.

Lezingen

Zaterdag 2 oktober 2004

Aanvang: 14.00 uur

De eerder aangekondigde lezing door de heer J. Zeeman over: "*Het veilen van uurwerken*" wordt, om gezondheidsredenen van de spreker, naar een latere datum verschoven.

Daarvoor in de plaats zal de heer H. van den Ende, voorzitter van de Nederlandse sectie van de AHS, op 2 oktober een lezing houden over: "*De gouden eeuw van het slingeruurwerk*". Eén en ander in het kader van de gelijknamige tentoonstelling in Paleis "Het Loo" te Apeldoorn.

In tegenstelling tot eerdere publicaties vindt de lezing van 2 oktober 2004 plaats in gebouw "de Overkant", Wal 34 te Schoonhoven (nabij het Doelenplein).

Zaterdag 5 februari 2005

Aanvang: 14.00 uur

Lezing door de heer J. Vrolijk met als onderwerp: "*Elektrische uurwerken*". De lezing vindt plaats in het Nederlands Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum, Kazernesplein 4 te Schoonhoven.

Beide lezingen zijn toegankelijk voor alle leden van de Verenigingen die tezamen de Federatie Klokkenvrienden vormen.

MUSEUMNIEUWS ZAANDAM

door: prof. dr. ir. C.A. Grimbergen

Wisseltentoonstelling

De wisseltentoonstelling van het Museum van het Nederlandse Uurwerk: "*Hollandse Huisuurwerken van Engelse Signatuur (1675 - 1750)*" zal nog tot en met 31 oktober in het Museum van het Nederlandse Uurwerk te zien blijven. De wisseltentoonstelling is dit jaar gewijd aan de wederzijdse beïnvloeding van het Nederlandse en het Engelse huisuurwerk aan het eind van de 17de eeuw, een onderwerp waaraan tot nog toe geen uitgebreide aandacht is besteed. Er wordt een bijzondere selectie van vooral Nederlandse tafelklokken getoond uit deze periode, waarbij de nadruk ligt op de afkomst en de invloeden uit Engeland en Nederland. Het gaat grotendeels om uurwerken uit particuliere collecties, waarover nog niet werd gepubliceerd of die nog niet eerder in het openbaar te zien waren. Bij de tentoonstelling is een rijk geïllustreerde kleurenbrochure uitgebracht

(Nederlands/Engels) met de tentoonstellings-tekst en aanvullende informatie, zoals een overzicht van Engelse en Nederlandse kenmerken en een lijst van uurwerkmakers die zowel in Engeland als Nederland in de periode 1675 tot 1750 werkzaam waren.

De heer H. van den Ende, voorzitter van de "Dutch Section of the Antiquarian Horological Society" en groot kenner van het Nederlandse uurwerk uit de 17de en 18de eeuw, verzorgde over het onderwerp van de wisseltentoonstelling een informatieve verhandeling, waarin de discussie over wat is nu "Engels" en wat is nu "Nederlands" in deze periode op een originele manier naar voren wordt gebracht. Deze verhandeling zou een goed aanknopingspunt kunnen vormen voor een discussie over dit omstreden onderwerp in de toekomst. Reacties en kritiek worden met belangstelling tegemoet gezien. De 28 pagina's tellende brochure is samen met de volledige tentoonstellingscatalogus (als inlegvel) voor € 7,50 verkrijgbaar bij het Museum.

Zoals al eerder aangekondigd, is de tentoonstelling in "Het Loo" te Apeldoorn, het paleis van William en Mary, dit jaar een hoogtepunt op het gebied van de historie van het Nederlandse uurwerk en de interactie met Engeland in deze. Deze internationale tentoonstelling onder de titel "*Huygens Legacy; the golden age of the pendulum clock*", die van 12 september tot 28 november dit najaar te zien zal zijn, is gewijd aan de uurwerkmakers, die aan het eind van de 17de eeuw uurwerken vervaardigden voor de Koning-Stadhouder. Van deze uurwerkmakers is de Engelsman Thomas Tompion wel de meest vooraanstaande. Er zullen uurwerken, zoals beschreven in "Horological Masterworks", de catalogus van de jubileumtentoonstelling van de AHS, te zien zijn, aangevuld met prominente uurwerken van belangrijke Nederlandse uurwerkmakers, zoals van Salomon Coster, Severijn Oosterwijck en Pieter Visbagh. Laatsgenoemde uurwerken zijn vanuit de collectie van ons Museum voor deze tentoonstelling in bruikleen gegeven. Tevens zal er een Engelstalige tentoonstellingscatalogus (320 pagina's) van bijzonder hoge kwaliteit worden uitgebracht.

Omdat ervoor gekozen is de wisseltentoonstelling "Hollandse Huisuurwerken van Engelse Signatuur" bij dit thema te laten aansluiten, zullen een aantal stukken van deze tentoonstelling eveneens naar "Het Loo" verhuizen. Er zal worden getracht deze stukken voor de laatste periode van onze tentoonstelling uit te wisselen voor gelijkwaardige tafelklokken, ter toelichting van de oorspronkelijke vraagstelling.

Informatie over de tentoonstelling en de catalogus is te vinden op internet www.paleishetloo.nl en de speciale website www.klokkententoonstelling.nl.

Gegevens over het Museum en de wisselententoonstelling zijn ook te vinden op het internet via <http://go.to/mnu> (engelstalig), <http://go.to/dutchclock>, via <http://antique-horology.com> en via de algemene horology site <http://www.horology.com>.

Museum van het Nederlandse Uurwerk
Zaanse Schans – Zaandam
Tel.: 075-61 79 769.
Openingstijden: Dinsdag t/m zondag van 10.00 uur tot 17.00 uur.

VERENIGINGSNIEUWS ZAANDAM

door: A. Pistor

De klokcontact bijeenkomsten van de Vereniging Vrienden Museum van het Nederlandse Uurwerk vinden dit winterseizoen op de volgende zaterdagen plaats:

2 oktober 2004
13 november 2004
15 januari 2005
12 maart 2005

De bijeenkomsten beginnen om 10.00 uur en duren tot ca. 12.30 uur.
Het doel van deze bijeenkomsten is om ervaringen uit te wisselen. Indien u een probleem heeft met betrekking tot, bijvoorbeeld, de herkomst, ouderdom of technische gebreken van een uurwerk, dan geeft een bezoek aan deze bijeenkomsten misschien de oplossing. Indien mogelijk wel graag het uurwerk meenemen.

In verband met de beperkte plaatsruimte in het Museum, zijn de bijeenkomsten alleen toegankelijk voor de leden van de Vereniging Vrienden van het Museum van het Nederlandse Uurwerk.

VERENIGINGSNIEUWS AHS

door: ir. K. Roscam Abbing

Het (voorlopige) jaarprogramma 2004/2005 van de Dutch Section van de Antiquarian

Horological Society (AHS) luidt als volgt:

Zaterdag 6 november 2004

Om 14.00 uur "Bring & Discuss"-bijeenkomst te Houten in Restaurant "De Engel", Burgemeester Wallerweg 2, afslag "Oude Dorp".

Donderdag 2 december 2004

Om 14.00 uur voorbezigting van de te veilen uurwerken bij Sotheby's, De Boelelaan 30 in Amsterdam (Veiling op 7 december 2004).

Zaterdag 12 februari 2005

Om 14.00 uur bijeenkomst met een voordracht door onze leden de heren J. Pool en C.A. Grimbergen over een zeer bijzondere mechanische "zoonwijzer". De bijeenkomst vindt plaats in Houten in Restaurant "De Engel", Burgemeester Wallerweg 2, afslag "Oude Dorp".

Zaterdag 23 april 2005

Om 14.00 uur "Bring & Discuss"-bijeenkomst te Houten in Restaurant "De Engel", Burgemeester Wallerweg 2, afslag "Oude Dorp". Tijdens deze bijeenkomst zullen ook een aantal leden aanwezig zijn van de Amerikaanse sectie van de AHS, die dan een bezoek aan Nederland brengen. De voertaal gedurende deze bijeenkomst zal Engels zijn!

Bovenstaande bijeenkomsten zijn toegankelijk voor alle leden van de Verenigingen die tezamen de Federatie Klokkenvrienden vormen.

KLOKKENAGENDA

In de rubriek "Klokkenagenda" worden, in beknopte vorm, de belangrijkste evenementen op uurwerkgebied opgenomen, zoals beurzen, tentoonstellingen, lezingen, etc.

Om deze agenda zo compleet mogelijk te doen zijn, doet de Redactie een beroep op haar lezers en, met name, de organisatoren van evenementen om gegevens met betrekking tot nieuwe evenementen zo spoedig mogelijk door te geven aan het Redactiesecretariaat (adres, zie pag. 2).

Organisatoren wordt tevens verzocht om de "Klokkenagenda" na te zien en eventuele onjuistheden, wijzigingen of toevoegingen zo spoedig mogelijk door te geven. De "Klokkenagenda" heeft tevens tot doel om het samenvallen van activiteiten zoveel mogelijk te voorkomen. Raadpleeg dus eerst de

“Klokkenagenda” in TIJDSchrift voordat u data van nieuwe activiteiten vastlegt!

2004

2 okt. – Lezing VVKS. Spreker is de heer H. van den Ende, over “De gouden eeuw van het slingeruurwerk” en de gelijknamige tentoonstelling in Paleis “Het Loo”. Aanvang 14.00 uur. I.t.t. eerdere publicatie vindt deze lezing plaats in “de Overkant”, Wal 34 te Schoonhoven.

2 okt. – Klokcontact-bijeenkomst van de Vriendenvereniging van het MNU. Aanvang 10.00 uur. Plaats MNU. Alleen toegankelijk voor leden van de Vriendenvereniging Zaandam.

3 okt. – Uurwerkbeurs in het Musée International d’Horlogerie in La Chaud-de-Fonds, Zwitserland, van 10.00 – 15.00 uur.

17 okt. – “Franse” Dag in NGZK. Speciale aandacht voor de Comtoises, in een Franse sfeer.

30 okt. – Uurwerkbeurs Dordrecht (v.h. “De Palm”), in Sporthal “Reeland” (Reeweghal), Halmaheiraplein 35, Dordrecht. Van 09.30 uur – 15.00 uur.

Eind okt./begin nov. – Lezing over

Comtoises in NGZK. Zie www.ngzkm.nl

6 nov. – “Bring & Discuss”-bijeenkomst

AHS in Restaurant “De Engel”, Burg.

Wallerweg 2 te Houten. Aanvang 14.00 uur.

13 nov. – Klokcontact-bijeenkomst van de Vriendenvereniging van het MNU. Aanvang 10.00 uur. Plaats: MNU. Alleen toegankelijk voor leden van de Vriendenvereniging Zaandam.

20 nov. – Taxatiedag Comtoises in NGZK

m.m.v. klokkenexpert Fred Kats. Aanvang

14.00 uur (zie ook www.ngzkm.nl).

2 dec. – Voorbezichtiging Sotheby’s klokken- en horlogeveiling, De Boelelaan 30,

Amsterdam. Aanvang 14.00 uur.

7 dec. – Veiling klokken en horloges –

Sotheby’s, De Boelelaan 30, Amsterdam.

Aanvang 10.30 uur. Kijkdagen: 3, 4 en 5 dec.

Van 10.00 – 17.00 uur.

2005

15 jan. – Klokcontact-bijeenkomst van de Vriendenvereniging van het MNU. Aanvang 10.00 uur. Plaats: MNU. Alleen toegankelijk voor leden van de Vriendenvereniging Zaandam.

5 febr. – Lezing VVKS in NGZK. Spreker is de

heer H. Vrolijk over elektrische uurwerken.

6 febr. – “Rikketik” - Uurwerkenbeurs in Expo

Center Euretco, Meidoornkade, Houten. Van

10.00 – 16.30 uur.

12 febr. – Lezing AHS. Sprekers: prof. dr. ir.

C.A. Grimbergen en de heer J. Pool over een

bijzondere mechanische zonaanwijzer.

Aanvang 14.00 uur, Restaurant “De Engel,

Burg, Wallerweg 2 te Houten.

12 maart – Klokcontact-bijeenkomst van de Vriendenvereniging van het MNU. Aanvang 10.00 uur. Plaats: MNU. Alleen toegankelijk voor leden van de Vriendenvereniging Zaandam.

23 april – “Bring & Discuss”-bijeenkomst AHS in Restaurant “De Engel”, Wallerweg 2 te Houten.

22 mei – “Rikketik” - Uurwerkenbeurs in Expo Center Euretco, Meidoornkade, Houten. Van 10.00 – 16.30 uur.

16 juli – “Rikketik” - Uurwerkenbeurs in Expo Center Euretco, Meidoornkade, Houten. Van 10.00 – 16.30 uur.

25 sept. – “Rikketik” - Uurwerkenbeurs in Expo Center Euretco, Meidoornkade, Houten. Van 10.00 – 16.30 uur.

Tentoonstellingen

17 april t/m 31 oktober 2004

Tentoonstelling “Hollandse huisuurwerken van Engelse signatuur” in het MNU-Zaandam.

2 juli t/m 21 november 2004

Comtoisetentoonstelling “Met Franse Slag; Comtoiseklokken van 1680 – 1930” in het NGZK te Schoonhoven.

10 september t/m 28 november 2004

Bijzondere tentoonstelling “Huygens’ legacy, the golden age of the pendulum clock” in Paleis “Het Loo” te Apeldoorn. (zie elders in dit nummer).

Gebruikte afkortingen:

VVKS – Vereniging van Vrienden van het Klokkenmuseum Schoonhoven, (adres, zie pag. 2).

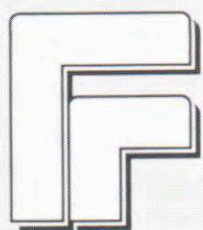
AHS – Antiquarian Horological Society, (adres, zie pag. 2).

NGZK – Nederlands Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum, Kazerneplein 4, 2871 CZ Schoonhoven, tel. 0182-385612. Geopend dinsdag t/m zondag van 12.00-17.00 uur

MNU – Museum van het Nederlandse Uurwerk, Kalverringdijk – Zaanse Schans, Zaandam, tel. 075-6179769. Geopend: Dinsdag t/m zondag van 10.00 – 17.00 uur.

De Redactie is niet aansprakelijk voor (schade ontstaan door) onjuiste vermeldingen, het niet doorgaan van evenementen en/of het wijzigen van plaats en/of tijd van evenementen. Geadviseerd wordt om vooraf contact op te nemen met de organisator van het betrokken evenement.

Friederichs, uw partner in winkel en werkplaats.

FRIEDERICHS BV

HORLOGE & KLOK
FOURNITUREN

TOSHIBA BATTERIJEN

ESA RUILUURWERKEN

GOUD & ZILVER
FOURNITUREN

GEREEDSCHAPPEN
& MACHINES o.a.

ELMA
BERGEON
METTLER
GREINER-VIBROGRAF
HERAEUS
RENFERT
ETIC
MULTIFIX
WALDMAN

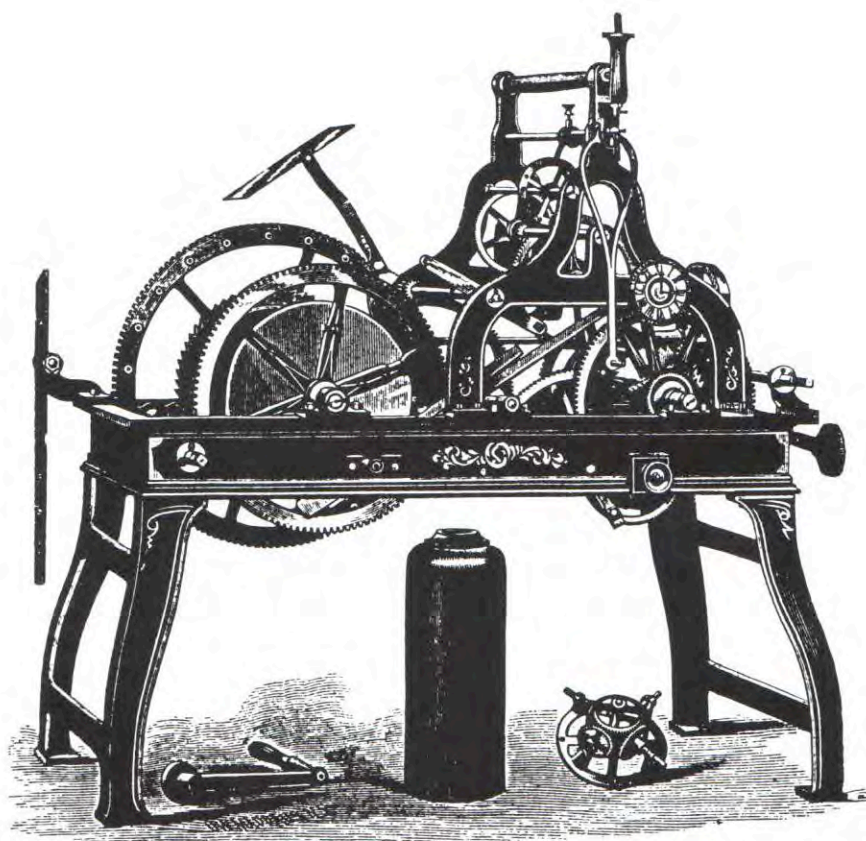
WEKKERS, KLOKKEN
& HORLOGES o.a.

KIENZLE
PETER
ESGE
SCHMECKENBECHER
HANHART
EUROPA
ELITE
SCHMID-SCHLENKER
BARIGO
CLAUDIO CALLI

HAGERTY
ONDERHOUDS-
MIDDELEN VOOR
GOUD EN ZILVER

Stand Jaarbeurs
Beatrixgebouw 2E 515.
Tel.: (030) 2941501
Fax: (030) 2944214

Nijverheidsweg 15,
Postbus 16,
2100 AA Heemstede
Tel.: (023) 5232723
Fax: (023) 5232740

TOINE DAELMANS LUIDKLOKKEN & TORENUURWERKEN

Wevestraat 30
5708 AG Helmond (Stiphout)
Telefoon 0492-545577
Fax 0492-554395

Reparatie, revisie en levering
van luidklokken en
torenuurwerk-installaties

PROFIFORM 200/320

Plaatbewerkingsmachine
knippen, zetten/stansen
tot 1,5 mm materiaal
In 200 mm of 320 mm breedte

€ 650,00 / € 1350,00 € 189,00

JET JWBS-9

Lintzaagmachine
230 mm zaagbreedte
300 x 300 mm
werktafel
0 - 45 graden
kantelbaar
inclusief
werkklamp

JET JDP-8

Kolomboormachine
13 mm boor-
opname B-16
werkverlichting
12 V
5-toerentallen

€ 115,00

WABECO 1200 E

Variabel toerental van
180-3000 U/min.
X-260
Y-180
Z-280
spindel mk2

€ 2250,00

AKTIEPRIJS

WABECO 1210 E

Variabel toerental van
180-3000 U/min
X-500
Y-150
Z-280
spindel mk2

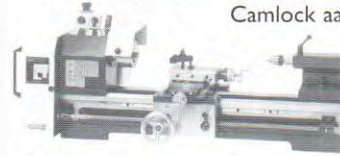

€ 2695,00

AKTIEPRIJS

WABECO D6000E

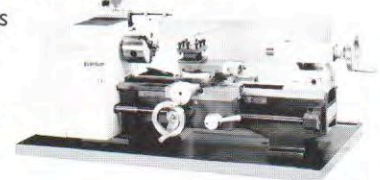
Spindel doorlaat 30 mm
Camlock aansluiting en variabel toerental van
45-2300 U/min. 600 mm t.d.c.
1.4 Kw vermogen
prismabed

€ 4995,00

QUANTUM D210x400 Vario

De ideale modelbouwers
draaibank met variabel
toerental, 400 mm t.d.c.
21 mm spindel doorlaat

€ 1325,00

VERTEX U-2

Universele boor/slijpmachine
inclusief spantang
4/6/8/10/12 mm

€ 1295,00

JET MINI-HOUTDRAAIBANK JPL-358

Compacte machine, 203 mm t.d.c.
1600/3000 omw./min. Set - 3 houtdraaibeitels
opnamedoorn.
160 mm

€ 200,00

DRIE-ASSIGE DIGITALE UITLEZING

Past op alle linealen

€ 280,00

OPTI BF 20 Vario

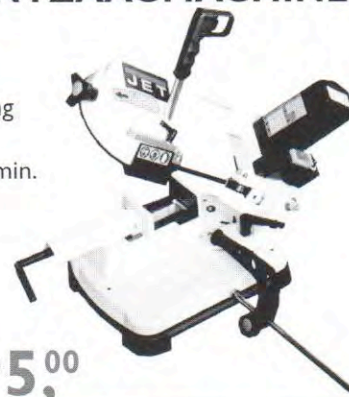
Freesmachine met variabele
toerental-
regeling

€ 1295,00

JET METAALLINTZAAGMACHINE HVBS-34VS

Compacte zaagmachine
voor alu/rvs/koper/messing
zaaghoogte 90/45
variabel van 30-80 omw./min.

€ 495,00

JET JMD-18

240 x 805 mm
werktafel
MC-3 opname
125-2500 omw./min.
inclusief
onderzetkast

€ 2295,00

VRAAG NAAR ONZE SPECIALE BEITEL- FREZEN- BOREN EN MEETGEREEDSCHAPPEN PRIJSLIJST

Alle prijzen zijn inclusief BTW

VDH

SHOWROOM: TEXASDREEF 8 • 3565 CL UTRECHT

MACHINES &
GEREEDSCHAPPEN B.V.

TEL.: (030) 296 3270 • FAX: (030) 293 6600
INFO@VDH BV.NL • WWW.VDHBV.NL

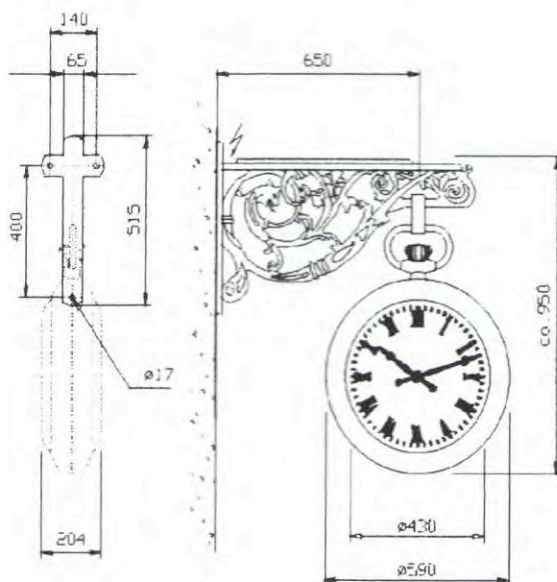
Van Os Uurwerken V.O.F.

*Als een uurwerk meer
aan geeft dan de tijd*

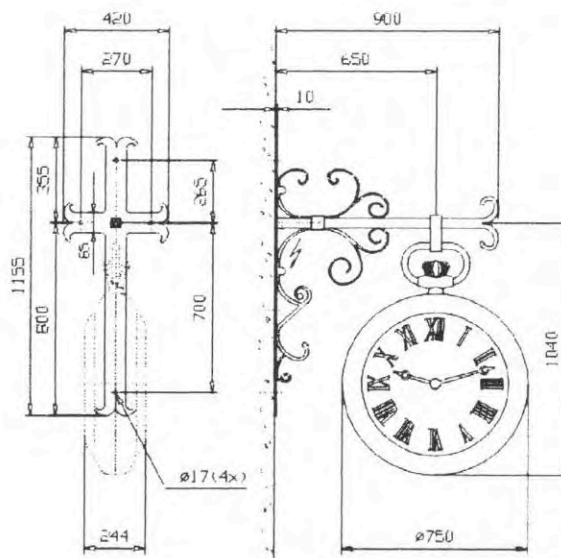
*Verkoop van uurwerken Reparatie en onderhoud Leverancier buitenklokken
analoog en digitaal met temperatuuraanduiding.*

*In de Bischopsmolen Bisschopsmolenstraat 235 4876 AM Etten-Leur
Tel / Fax 076.5037822 e-mail: van.os.uurwerken@planet.nl*

Type A : D219.941c Ø 590 mm

*Toepassing
Uitvoering
Kroon en beugel
Verlichting
Materiaal behuizing
Kleur behuizing
Type wijzerplaat
Kleur wijzerplaat
Leesafstand
Voeding
Schaal indeling tekening*

Type B : D219.942c Ø 750 mm

*Buitengebruik
Dubbelzijdig DCF
Messing uitvoering gepolijst
TL rond
Dubbelwandig aluminium
Kleur Rall in overleg
Romeinse indeling
Wit met zwarte opdruk
± 75 meter
230 VAC - 50 Herz
1 : 10*

Heeft U nog vragen wij zitten slechts een telefoontje van U vandaan.

v.d. GEVEL FOURNITUREN & GEREEDSCHAPPEN

- Fournituren voor zowel moderne als antieke klokken
- Alle handgereedschappen en machines.
(o.a. het gehele Bergeon-assortiment)
- Schoonmaakvloeistoffen.
- Zeer groot assortiment opwindveren.
- Complete uurwerken.

VOF v.d. GEVEL FURNITUREN & GEREEDSCHAPPEN

Zellerstraat 102
5011 ES Tilburg
Telefoon: 013-4553963
Fax: 013-4553225

SPECIAALZAAK VOOR DE VERKOOP VAN ANTIEKE UURWERKEN

C.G. MOUTHAAAN

MARKTSTRAAT 32
1411 EA NAARDEN-VESTING
TELEFOON 035-6904.08. 43
TELEFAX 035-695.24.82

*EIGEN RESTAURATIE ATELIER
GROTE DESKUNDIGHEID*

Arnold Peek
Merelstraat 84 A/B
1231 NV Hilversum

Telefoon : 035-683 70 27
Mobiel : 06-167 763 32
Fax : 035-588 21 11

vakkundige reparatie / restauratie van oude en antieke **KLOKKEN**

* Kerktorenuurwerken **** elektrische Buitenklokken *

* vervaardigen van alle onderdelen naar tekening of model *

openingstijden winkel/werkplaats:
dinsdag t/m zaterdag 09.00 – 16.00 uur

K. v. K. nr: 32.079.622

EEN BELANGRIJKE FRANSE DIRECTOIRE VERGULD BRONZEN EN MARMEREN
 PENDULE, GESIGNEERD GUILLOT A PARIS, DE WIJZERPLAAT GEMAAKT DOOR COTEAU,
 DE TWEE SCULPTURALE FIGUREN NAAR ONTWERP VAN SIMON-LOUIS BOIZOT, MET
 COUPE-PERDU ECHAPPEMENT, CENTRALE SECONDEWIJZER, CIRCA 1795.
 RICHTPRIJS € 12.000 - 18.000

Klokken en Horloges

Veiling in Amsterdam: 7 december 2004 De Boelelaan 30 1083 HJ Amsterdam
 KIJKDAGEN · 3, 4 en 5 december 2004 10 - 17 uur
 INLICHTINGEN · drs Jos Meis (klokken) 020 550 2229 jos.meis@sothebys.com
 · Ronny Wooter (horloges) 020 550 2236 ronny.wooter@sothebys.com
 CATALOGI · 020 550 2200 www.sothebys.com

Sotheby's